

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

ARKEOLOJİ BİLİM DALI

İZNİK GÖLÜ SUALTI BAZİLİKASI MEZARLARI

2015-2017

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İbrahim Semih ONUR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Reyhan ŞAHİN

BURSA 2019

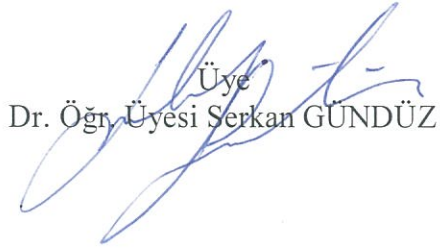
TEZ ONAY SAYFASI

T.C
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Arkeoloji Anabilim Dalı, Arkeoloji Bilim Dalı'nda 701525006 numaralı İbrahim Semih ONUR'un hazırladığı "İznik Gölü Sualtı Bazilikası Mezarları-2015-2017" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 05.07.2019 günü 14:00 - 15:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Dr. Öğr. Üyesi Reyhan ŞAHİN

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ

Üye
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İznik Gölü Sualtı Bazilikası Mezarları-2015-2017” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

02.07.2019

İbrahim Semih ONUR

Adı Soyadı: İbrahim Semih ONUR
Öğrenci No: 701525006
Anabilim Dalı: Arkeoloji
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02.07.2019

Tez Başlığı / Konusu: İznik Gölü Sualtı Bazilikası Mezarları-2015-2017

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 91 sayfalık kısmına ilişkin, 28.06.2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (*Turnitin*)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İbrahim Semih Onur

02.07.2019

Adı Soyadı: İbrahim Semih ONUR
Öğrenci No: 701525006
Anabilim Dalı: Arkeoloji
Programı: Tezli Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Reyhan ŞAHİN
02.07.2019

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: İbrahim Semih ONUR
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Arkeoloji
Bilim Dalı	: Arkeoloji
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: V+ 83
Mezuniyet Tarihi	: 05/07/2019
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Reyhan ŞAHİN

İZNIK GÖLÜ SUALTI BAZİLİKASI MEZARLARI 2015-2017

İzник jeopolitik konumu ve fiziksel koşullarının uygunluğu ile birçok topluma ev sahipliği yapmış ve tarihsel süreçte önemli gelişmelere tanıklık etmiştir. Hristiyanlık Dönemi için büyük öneme sahip olan kentte 2014'te hava fotoğrafları ışığında su altında kalmış olan bazilika planlı bir kilisenin kalıntıları tespit edilmiştir. 2015'te başlayan kazılarla İzник Gölü Sualtı Bazilikasında mezarlar olduğu anlaşılmıştır. Bu tez çalışması 2015-2017 yıllarında ele geçen mezarların arkeolojik ve antropolojik açılarından değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler:

İzник, Bazilika, Mezar, İskelet, Antropoloji

ABSTRACT

Name and Surname : İbrahim Semih ONUR
University : Bursa Uludağ University
İnstitute : İnstitute of Social Siences
Field : Archaeology
Branch : Archaeology
Degree Anwarded : Master
Page Number : V+ 83
Degree date : 05/07/2019
Supervisor : Asst. Prof. Reyhan ŞAHİN

THE GRAVES OF UNDERWATER BASILICA AT LAKE İZNIK 2015-2017

Due to its significant geopolitical location and convenient physical conditions, İznik has hosted a lot of civilizations throughout its history. In İznik which had great importance for the Christian Era, the ruins of a Christian church with basilica plan which were sunken under İznik Lake was discovered through the aerial photos in 2014. During the excavations which started in 2015, burials are identified in and outside the church. The main aim of this study is to examine the burials, which were uncovered during the 2015-2017 excavation seasons, both in archaeological and anthropological perspectives.

Keywords:

Nikaia, Basilica, Grave, Skeleton, Anthropology

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, İznik Gölü kıyı şeridinde sualtında kalan Bazilika kalıntısının çevresinde ve içerisinde bulunan mezarlar çalışılmıştır. Antik kentin surları dışında göl kıyısında yer alan yapı Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne ait Bazilika olduğu tespit edilmiştir. Mimari yapının yüzey araştırmasında ve halen devam edilen kazı çalışmaları sırasında farklı iki tip mezarın olduğu belirlenmiştir. Yapının içinde ve çevresinde çok sayıda mezar tespit edilmiştir. Bulunan mezarlar tipolojik olarak sınıflandırılarak farklı bölgelerden örnekleri ile karşılaştırılmıştır. Bu mezarlardan çıkarılan insan iskeletlerinin ise paleodemografik ve paleopatolojik analizleri yapılarak antropolojik açıdan değerlendirilmiştir.

Tez konusunda yardımlarını esirgemeyen, bilgisi ile destek olan, değerli zamanını ayıran ve yol gösteren danışman hocam Sn. Dr. Öğretim Üyesi Reyhan Şahin'e teşekkürlerimi sunarım.

Tez konusunu öneren, sualtında böyle bir çalışmanın olabileceğini gösteren, güvenen, maddi-manevi yanımızda olan ve çalışmalar sırasında desteğini esirgemeyen Sualtı Bazilika Kazısı Bilimsel Danışmanı Sn. Prof. Dr. Mustafa Şahin'e teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Lisans hayatımın başlangıcından bugüne kadar bilgisini, yardımını ve görüşlerini eksiksiz aktaran, yol gösteren hocam Sn. Prof. Dr. Ayla Sevim EROL'a çok teşekkür ederim.

Değerli fikirleriyle beni yetiştiren, kol kanat geren, her koşulda maddi-manevi yanımda olan ve olmaya devam eden, sorunları giderip yapıcı olan Sn. Araş Gör. Alper Yener YAVUZ'a ve saygıdeğer eşi Öğr. Gör. Derya ARSLAN YAVUZ'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tecrübelerini ve desteğini bizlere sunan, maddi manevi her zaman yardımımıza koşan, arazi süresince birlikte çalıştığımız Sn. Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ'e çok teşekkür ederim. Böyle bir çalışmanın olabileceğini söyleyen, ön ayak olan ve desteğini esirgemeyen Sn. Dr. Öğr. Üyesi Oktay DUMANKAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Lisans ve Yüksek Lisans hayatım boyunca üzerimde emeği geçen, yapmış olduğum araştırmalar ve çalışmalar sırasında bilgilerini ve tecrübelerini paylaşmaktan çekinmeyen, yardımlarını esirgemeyen başta Sn. Doç Dr. F. Arzu DEMİREL, Sn. Dr. Öğr. Üyesi A. İhsan AYTEK olmak üzere, değerli hocalarım Sn. Doç. Dr. Daniş BAYKAN, Sn. Doç. Dr. F. Eray DÖKÜ, Sn. Dr. Öğr. Üyesi Hasan KASAPOĞLU, Araş. Gör. Hazal ÇITAKOĞLU, Araş. Gör. Serap ALA ve Nur Deniz Ünsal'a şükranlarımı sunarım.

Yüksek lisans hayatım boyunca yanımda olan, çalışmalarımın desteğinde bulunan, değerli vakitlerini ayırmaktan çekinmeyen, kapıları her daim açık olan değerli dostlarım ve çalışma arkadaşlarımdan başta Serdar YURDAGÜL olmak üzere, Semih TOGAN, Çağrı AYDIN, Erhan GÜRMAN, Gurbet KILINÇ, Hülya YAMURKAYA'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Desteklerini esirgemeyen her daim yardımcı olan saygı değer arkadaşlarım Elif ÇALIK, Büşra OKUMUŞ, Büşra ALADAĞ'a, maddi-manevi yanımda olan saygı değer

büyüğüm Bayram AKDAĞ'a, ayrıca M. Uğur EKMEKÇİ ve Faruk YOLSAL'a teşekkür ederim.

Bursa Arkeoloji Müzesi Eski Müdürü Sn. A. Sinan ÖZBEY'e çalışma fırsatı verdiği ve desteğini eksik etmediği için teşekkür ederim.

Yıllar boyu her kararında beni destekleyen, tüm hayatım boyunca maddi manevi desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak tüm desteğiyle yıllardır yanımda olan, maddi manevi her daim yanımda duran Fatma Emine KESER'e sonsuz teşekkürler.

İbrahim Semih ONUR

Bursa 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar.....	vii
GİRİŞ	1
KAPSAM	2
YÖNTEM.....	3
AMAÇ.....	5
1. HİRİSTİYANLIK DÖNEMİ'NDE İZNİK	6
2. ANADOLU VE BALKANLAR'DA ERKEN-ORTA BİZANS KİLİSE ÖRNEKLERİ	8
2.1. Nekropol Alan Üzerine İnşa Edilmiş Kilise Örnekleri.....	9
2.1.1. <i>Balkan Örnekleri</i>	9
2.1.1.1. <i>Adamclisi (Köstence/Romanya) Mezarlık Kilisesi</i>	9
2.1.1.2. <i>Histria (Köstence/Romanya) Extra Muros Bazilikası</i>	9
2.1.1.3. <i>Stobi (Makedonya) Mezarlık Bazilikası</i>	10
2.1.2. <i>Anadolu Örnekleri</i>	10
2.1.2.1. <i>Assos (Çanakkale) Ayazma Kilisesi</i>	10
2.1.2.2. <i>Boğsak Adası (Silifke) Kiliseleri</i>	10
2.1.2.3. <i>Boğazköy (Çorum) Manastırı</i>	11
2.2. İnşasından Sonra Çevresi Mezarlık Olarak Kullanılan Kiliseler	12
2.2.1. <i>Balkan örneği</i>	12
2.2.1.1. <i>Svistov Extra Muros (Bulgaristan/Svistov) Bazilikası</i>	12
2.2.2. <i>Anadolu örnekleri</i>	12
2.2.2.1. <i>Patara (Antalya/Kaş) Kaynak Kilise ve Kaynak Kilise Temenos</i>	12
2.2.2.2. <i>Arvalya (İzmir) Bazilikası</i>	12
2.2.2.3. <i>Konstantin ve Helena Kilisesi (Andaval/Niğde)</i>	13
2.2.2.4. <i>Nif Başpınar (İzmir) Kilisesi</i>	13
2.2.2.5. <i>İznik Tiyatrosu (Bursa) Kiliseler</i>	14
3. İZNİK SUALTI BAZİLİKASI MEZAR TİPOLOJİSİ	16
3.1. Kiremit Çatkı Mezar	16
3.2. Lahit Mezar	17

4. ANTROPOLOJİK MATERYAL VE METOT	18
4.1. Materyal	18
4.2. Metot	19
4.2.1. <i>Cinsiyet belirleme metotları</i>	19
4.2.4. <i>Paleopatolojik analiz</i>	23
5. ANTROPOLOJİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRME	23
5.1. Demografik Bulgular	23
5.2. Morfolojik Bulgular	24
5.2.1. <i>Boy uzunluğu</i>	24
5.2.2. <i>Metrik olmayan(epigenetik) özellikler</i>	25
5.3. Paleopatolojik Bulgular	25
5.3.1. <i>Enfeksiyonel hastalıklar</i>	26
5.3.2. <i>Kan hastalıkları</i>	26
5.3.3. <i>Artritler</i>	26
5.3.2. <i>Dental hastalıklar</i>	26
5.3.2.1. <i>Apse</i>	27
5.3.2.2. <i>Antemortem diş kaybı</i>	27
5.3.2.3. <i>Diş taşı</i>	27
5.3.2.4. <i>Diş çürüğü</i>	27
5.3.2.5. <i>Hypoplasia</i>	28
5.3.2.6. <i>Diş rotasyonu</i>	28
5.3.2.7. <i>Bruksizm</i>	28
5.3.2.8. <i>Diş eti çekilmesi</i>	28
5.3.2.9. <i>Diş aşınması</i>	29
4.3.3. <i>Çene ve diş sağlığı</i>	30
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	31
SUALTI BAZİLİKASI MEZAR KATOLOĞU	33
KATALOG	44
KAYNAKÇA	50
RESİM LİSTESİ	57
RESİMLER	60

TABLÖLAR

Tablo I: Nekropol Alan Üzerine İnşa Edilmiş Kilise Örnekleri, 11.

Tablo II: Kilise İnşasından Sonra Çevresi Mezarlık Olarak Kullanılan Kiliseler, 15.

Tablo III: Sualtı Bazilika Topluluğu Birey Sayısı, 24.

Tablo IV: Sualtı Bazilika Topluluğu Ortalama Yaşam Uzunluğu, 24.

Tablo V: Sualtı Bazilika Topluluğu Boy Dağılımı, 25.

GİRİŞ

İznik Sualtı Bazilikası Bursa'nın İznik (Nikaia) ilçesinde göl sahil yolu incir altı mevkiinde yer almaktadır (Resim 1). 2014 yılının başlarında "Tarihi Kültürel Mirası Tespit ve Havadan Fotoğraflama Çalışmaları" isimli proje kapsamında Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin çalışmaları sırasında keşfedilmiştir¹.

Sualtıdaki mimari kalıntılar İznik ve çevresinde yaşayan insanlar tarafından yıllardır bilinmektedir. İlk kez Prof. Dr. Mustafa Şahin tarafından bir bütün olarak hava fotoğrafları sayesinde ele alınmış ve sualtı arkeolojisi alanında en önemli keşifler arasına girmiştir² (Resim 2). Son yılların bu önemli keşfi Amerika Arkeoloji Enstitüsü'ne bağlı "Archaeology" isimli dergisi tarafından 2014 yılı en önemli on keşfi arasında gösterilmiştir³. Yapı İznik Gölü içerisinde korunmuş ve 2014 yılına kadar resmi olarak herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamıştır. İlk kez Prof. Dr. Mustafa Şahin'in bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilen yüzey araştırmasının hemen ardından düzenli olarak arkeolojik kazılar başlatılmıştır.

Sualtı Bazilikası'nda bulunan mezarlar hakkında ilk defa kazının bilimsel danışmanı olan Prof. Dr. Mustafa Şahin tarafından 2014 tarihli "İznik Göldeki Bazilika", 2015 tarihli "İznik Gölü Bazilika Kalıntısı Sualtı Yüzey Araştırması-2015", 2016 tarihli "İznik Gölü Bazilika Kazıları-2016", 2016 tarihli "Underwater Excavation in Lake İznik-2015", 2016 tarihli "Birinci Ekümenik Konsil İznik Gölü'ndeki Bazilikada mı Toplandı?", 2017 tarihli "İznik Gölü Mezarları", 2017 tarihli "Nikaia'nın Kayıp Apollon Tapınağı", 2017 tarihli "38. Kst İznik Gölü Bazilika Kazısı-2015", 2018 tarihli "Nicaea's Underwater Basilica" yayın ve makalelerin de mezarlara değinilmiştir. Yapılan yayınlar kısıtlı olduğu için mezarlar ve iskeletler detaylı şekilde incelenerek kapsamlı sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Yapı ile ilgili bazı yazılı metinlerde, tam olarak ne olduğunu belirtmese de göl kıyısında bir yapı kalıntısından söz edilmiştir. Nikaia halkı ve İdris-i Bitlisi, Hoca Sadettin gibi Osmanlı tarihçilerinden alıntı yapan Hammer, kurak mevsimlerde göl

---

¹ Şahin 2014a: 2-5; Şahin 2014b: 16-20; Şahin vd. 2014a: 76-84; Şahin vd. 2014b: 8-10; Şahin vd. 2014c: 42-45.

² Şahin 2014a: 2-5.

³ Şahin 2015a: 38; Şahin2015b:69; E.A.Powell: https://www.archaeology.org/issues/162/features/top_10/2789-turkey-byzantine-basilica

suyunun çekilmesi ile ortaya büyük bir kentin kalıntılarının ortaya çıktığını belirtmiştir⁴. Aynı şekilde göl kıyısında bazı yıkıntılar gördüğünü belirten Marcellus, bu yıkıntıları “Mythopolis” antik kentinin kalıntıları olduğunu söylemiştir⁵. Vatikan Apostolik Kütüphanesi’nin Sistina Salonu’nda bulunan freskte, İznik’te İS 325 yılında toplanan I. Konsil betimlenmiştir⁶(Resim 3). Freskte dikkati çeken konsülün toplantı yaptığı yer, yapı ile birlikte resmedilmiş ve pencerede ki manzara yapının sur dışında, İznik Gölü yakınının da olduğu gösterilmiştir. Baktyanus tarafından sur dışında bir Apollon Tapınağı yaptırıldığı belirtilmiştir⁷. Hıristiyanlık Dönemi’nde pagan tapınaklarının kapatılmasına karar verildiği için, göl içerisinde bulunan Bazilika bu tapınak üzerine inşa edilerek alanın kutsallığı aynı şekilde devam ettirilmiş olabilir⁸. Ancak şimdi yapı bazilikal formlu plana sahiptir ve yapılan kazı çalışmaları sırasında tapınak olabilecek herhangi bir yapı temeline ulaşılamamış, alanın sadece küçük bir bölümünde sondaj kazıları yapılmıştır.

2015 yılı yüzey araştırmaları sırasında toplamda 36 adet mezar tespit edilmiştir. Bu mezarlardan 6’sı orta nefte, 6’sı nartekste, 5’i atriumda ve 1’i kuzey nefte olmak üzere yapı içerisinde toplam 18 adet olduğu anlaşılmıştır⁹.

KAPSAM

2016 kazı sezonunda orta nefte belirlenen ve 4A olarak isimlendirilen sondaj çalışması sırasında toplam 7 adet kiremit çatki mezar ortaya çıkmış ve kazısı yapılmıştır. 2017 yılında diakonikon ve genişletilen alanda yapılan çalışmalarda yine mezarlara rastlanılarak 1 lahit, 2 kiremit çatki mezar olmak üzere toplam 3 mezarın kazısı yapılmıştır. Bununla birlikte 2017 kazı sezonu sonuna kadar yapılan gerek kazı gerekse temizlik çalışmalarında çok sayıda mezara rastlanılmıştır. Yapının zeminine ulaşmak için kazı yapılması belirlenen iki sondaj alanında toplam 10 adet tespit edilmiştir. Yapının kullanım amacı ve tarihlenmesine yardımcı olacağı düşünülen 10 adet mezarın kazısı gerçekleştirilmiştir. İnhumasyon olan bu mezarların, diakonikonda

---

⁴ Hammer 1818: 123-124.

⁵ Marcellus 1839: 150.

⁶ Veth 2003: 295-306.

⁷ Şahin 1987: 15; Şahin 2017: 52-53.

⁸ Şahin 2017: 52-53.

⁹ Şahin 2015a: 38.

bulunan lahit mezar tipi haricinde hepsinin genel tipolojisi kiremit çatkı mezardır (Resim 4).

YÖNTEM

Sualtı Bazilika Kazısı Mezarları kapsamında mezarlar ve iskeletler incelenip, arkeolojik ve antropolojik açıdan ele alınarak bir bütün halinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kazısı tamamlanan mezarların değerlendirilmesi sonucu tespit edilen 27 adet farklı bireye ait olduğu belirlenmiştir. Bunların bir kısmını bebek ve çocuklar, bir kısmını erişkin erkek ve kadınlar, bir kısmını ise tespit edilemeyenler oluşturmuştur. İncelenen iskeletler çalışmanın ikinci kısmını oluşturan “Antropolojik Bulgular ve Değerlendirme “ başlıklı bölümde değerlendirilmeye alınmıştır.

Öncelikle çalışmaların sualtında olması ve bu durumun iyi bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir. Sualtında bulunan mezar araştırmaları için yaklaşık 1000 dalış yapılmıştır. Bu dalışların birçoğu mezarların tespiti, tasnifi, korunması ve kazılması ile ilgili olmuştur.

Bazilika yapısı suyun altında kalmadan önce bir karasal zemin üzerinde yer aldığı için toprak yapısı yığılan irili ufaklı molozlarla birlikte gölün etkisi ile balçık ve taşlı bir zemine dönüşmüştür (Resim 5). Her sualtı çalışmalarının zor koşullarına ek olarak, İznik Gölü'nün kirlilik oranının yüksek olması ve çalışma konusunun nadir olmasından dolayı zorluklarla karşılaşmıştır. Göl tabanının toprak yapısı, yazın artan plankton ve algler, tarımda kullanılan kimyasalların göl suyuna karışması gibi birçok neden sualtında ki görüş mesafesini azaltmıştır. Bu yüzden tez çalışması kapsamında kullanılan sualtı fotoğraflarının bir kısmı bu sebeplerden dolayı net çekilememiştir. Aynı zamanda kıyıya kısa mesafede olan alanın derinliğinin fazla olmaması nedeni ile kazı çalışmalarını sorunsuz yapmak ve yapılan çalışmayı belgelemek adına birçok sistem denenmiştir. Derin sularda gerçekleştirilen kazılar da genellikle kullanılan airlift sisteminin (Resim 6) yerine kazı alanın derinliğinin az olması nedeni ile waterlift sistemi kullanılarak kazılan toprak karaya taşınmıştır. Bu sayede daha elverişli bir çalışma yapılarak kurulan sistem ile sualtında ki kültür varlıkları gözden kaçırılmadan kayıt altına alınmıştır. Waterlift sistemi üç ana elemandan oluşmaktadır. Bunlar su üstünde bulunan yüzey ünitesi, su hortumları ve sualtı ünitesi olmak üzere bir waterlift

sistemini oluşturmaktadır. Yüzeyde bulunan ünite hortum yardımı ile sualtındaki üniteye basınçlı su yollar ve bu basınçlı su dip yüzeyindeki kumu, onunla birlikte küçük taşları bir yerden bir yere aktarır (Resim 7). Çalışılan alanın durumuna veya hassasiyetine göre vakum gücü ayarlanabilir¹⁰.

Sualtında bulunan mezarların kazısında daha önce böyle kapsamlı bir çalışma olmadığı için kazı tekniklerini geliştirerek daha elverişli hale getirmeye çalışılmıştır. Kazı sırasında karşılaşılan mezarların öncelikle kara kazılarında olduğu gibi etrafını açarak seviye inme çalışması yapılmıştır (Resim 8). Mezarın üstünde taş, mermer ve kiremit benzeri herhangi bir koruyucu veya üstünü örten toprak haricinde bir materyal yok ise iskelet ile karşılaşılan andan itibaren iskeletin üst yüzeyi açılana kadar elle yelpazeleme yöntemi kullanılmıştır (Resim 9). İnilbildiği kadar seviye inilerek mezar alanı tespit edilmiştir. Fakat dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise yelpazeleme yöntemi yapılırken elimizin hızı iyi ayarlanmaz ise parmak kemikleri, kaburgalar ve dişler gibi küçük kemikler suda dağılabilmektedir. Balçık tabakanın devamı söz konusu ise suda batacık kemiğe zarar vermeyen dişçi aletleri, küçük ağızlı spatüller gibi herhangi bir materyal iskeletin kazısında kullanılmıştır. İskelet kazılarında, kendi tasarımı olan kemiklere zarar vermeden suda batacak kadar ağır ve kazı çalışmasında kullanılacak kadar sert abanoz ağacının gövdesinden yaptığımız küçük spatüle benzer bir kazı aleti kullanılmıştır (Resim 10).

Söz konusu alanda, yoğunlukta olan kiremit mezarların kazısı ise öncelikle kiremit çatıkların üstündeki toprak tabakanın kaldırılması ile mezarın tamamen görülmesi sağlanmıştır. Kiremit çatkı mezarların oturduğu zemine kadar seviyesi inilerek belgeleme işlemi yapılmıştır. Belgelenen mezarın kiremitleri toplanarak bir kasa yardımıyla kıyıda bulunan kazı deposuna kaldırılmıştır. Üst örtüsü kalkan mezarın içinde bulunan iskelete ulaşmak için yelpazeleme yapılırken suyun bulanıklığını alması ve kültür toprağının karaya ulaşması için waterlift ünitesi yaklaşık 50 cm uzaklıkta tutularak seviye inme çalışması yapılmıştır. Kemiklerin üst sınırı belirginleştikten sonra genellikle balçık tabakada (Resim 11) olan iskeletin kazısı için yukarıda bahsettiğimiz kazı aletleri kullanılmıştır. İskelet tamamen askıda kaldıktan sonra belgeleme çalışmaları yapılmıştır. Kafatasından ve ya ayakucundan başlamak sureti ile suya

---

¹⁰ Öniz 2009: 117.

dayanıklı ve suyu tutabilen kapalı kutulara yerleştirilen kemikler antropolojik analizi yapılmak üzere laboratuvara kaldırılmıştır. Suya dayanıklı kapalı kutu kullanılmasının sebebi ise bulunan kemiklerin hava ile temasında ani buharlaşmadan kaynaklanabilecek herhangi bir deformasyona karşı korunması için gölün suyu ile birlikte korunması sağlanmıştır (Resim 12-13). Çalışılan kemikler aynı şekilde göl suyu ile temizlenerek yine gölden alınan suyla doldurulan kapalı kaplara koyularak laboratuvara kaldırılmıştır (Resim 14).

Tez metni, dört ana bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde kentin tarihçesi özetlenmiştir. Kentin Hıristiyanlık Dönemi ele alınarak kısaca anlatılmıştır. Tezin ikinci bölümünde “Anadolu Ve Balkanlar’da Erken-Orta Bizans Kilise Örnekleri” ele alınarak Sualtı Bazilikası’na kiliseler ve mezarlar için örnek teşkil edebilecek benzer kilise örnekleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise “İznik Sualtı Bazilikası Mezar Tipolojisi” başlığı altında, alan içerisinde tespit edilen ve kazısı yapılan mezar türlerinin tipolojik olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu mezar tipleri dönemin paralel örnekleri dikkate alınarak yapılan analogi ışığında değerlendirilmiş ve hazırlanan mezar kataloğu ile mezarların içerisinde bulunan iskeletler ve arkeolojik verilere yer verilmiştir. Tezin dördüncü bölümünde “Antropolojik Materyal ve Metot” başlığı altında tezi oluşturan iskeletlerin metodolojik olarak nasıl çalışıldığı konusunda bilgilendirme yapılmıştır. Tezin beşinci bölümünde “Antropolojik Bulgular ve Değerlendirme” başlığı altında yapılan analizler sonucu iskeletlerin antropolojik bir değerlendirmesi yapılmıştır. Sualtı Bazilika Toplumunun morfolojik, patolojik ve demografik yapılarının analizi yapılarak makroskobik ve sayısal sonuçlar elde edilmiştir. Yapılan tez çalışması sonuç bölümü ise etnoarkeolojik yorum ile son bulurken, mezarda tespit edilen arkeolojik verilerin bulunduğu katalog, kaynakça ve resimler ile desteklenmiştir.

AMAÇ

Bu çalışmanın öncelikli amacı İznik Sualtı Bazilikası 2015-2017 Kazı dönemlerinde ele geçmiş olan 9 adet kiremit çatki mezarın ve diakonikonda bulunan lahit mezarın gömü tiplerinin ve mezarlar da bulunan insanların antropolojik yapısının belirlenmesidir.

Öncelikle mezarlar tipolojik olarak sınıflandırılacak ve mezarlardan ele geçen arkeolojik materyalin, tarihlendirme yapmak suretiyle, mezarlar ile olan bağlantısı açıklanmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda mevcut bulgular Anadolu ve Balkanlar'da bulunan kiliselerle karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Elde edilen sonuçlar, gömülerin ne zaman yapıldığı, bazilikanın bir nekropol alanı üzerine mi inşa edildiği yoksa gömülerin bazilikanın inşasından sonra mı gerçekleştiği gibi çalışmaya dayanarak teşkil eden temel soruların yanıtlanmasında kullanılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümü İznik Sualtı Bazilikası insanların antropolojik yapısının belirlenmesini amaçlamaktadır. Mezarlarda bulunan bireylerin yaş, cinsiyet ve boy uzunluğu gibi özellikleri tespit edilerek, İznik Sualtı Bazilika topluluğunun demografik yapı dağılımının belirlenmesi amaçlanmıştır. İskeletler üzerinde belirgin izler bırakan ve tespit edilmesi mümkün olan patolojiler ve varyasyonlar belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan tespitler üzerinden Nikaia toplumunun sosyo-ekonomik özellikleri analiz edilmiştir.

1. HİRİSTİYANLIK DÖNEMİ'NDE İZNIK

İznik, geçmişten günümüze Hıristiyanlık dini için çok önemli yeri ve anlamı olan bir kenttir. Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu tarafından 313 yılında Milano Fermanı ile serbest inanç haline gelmiştir. Daha sonra Nikaia, 325'te 1. Ökümenik Konsil ve 787'de Nikaia'nın 2. genel konsillerin ise 7. Ökümenik Konsili'ne ev sahipliği yapmıştır¹¹.

Nikaia'nın jeopolitik ve jeomorfolojik konumu önemli toplantıların burada yapılmasının başlıca sebeplerindedir. Bunun önemli kanıtlarından biri ise kaynaklarda geçen 1. Konsilin yapılması gereken Ankyra'dan Nikaia'ya taşınması gösterilebilir. Toplantıyı Ankyra ve Byzantium arasında doğu ile batının kesiştiği, ulaşımın rahat olduğu, Nikomedia'ya çok da uzak olmayan güvenliği ve alt yapısı bu yoğunluğu kaldırabilecek bir yere taşınması için Konstantin'in bir karar çıkardığı belirtilmiştir¹². Konsile katılan 318 din adamından söz edilmektedir¹³. Bunun yanı sıra Athanasius'a

---

¹¹ Schaff 2005: 521-570.

¹² Kaçar 2005: 74-77.

¹³ Chadwick 2004: 95; Dvornik 1990: 8.

göre Nikaia'da toplanan piskopos sayısı 250 kişinin üzerinde iken¹⁴, Eusebius da bu sayının 250 olduğunu bildirmektedir¹⁵.

III. Leo Dönemi'nde resmen başlatılmış olan ikon kırıcılığına son vermek isteyen İrene, VI. Konstantin ile birlikte İS 786'da başkentte bulunan Kutsal Havariler Kilisesi'nde yeni bir Ekümenik Kongresine karar vermiştir. Fakat ikon kırıcılık destekçisi olan imparatorluk muhafızları, kurulu engelleyince Konstantin'in annesi İrene yeni bir toplantı yeri olarak Nikaia'yı seçmiş ve Nikaia 2. Genel Konsil toplantısının yeri olarak belirlenmiştir. İmparatorluğun çeşitli yerlerinden gelen çok sayıdaki din adamı Ayasofya Kilisesi'nde toplanmıştır¹⁶. Kilisenin doğruluğunu pekiştirmek için alınan kararlar ve bundan önceki Ekümenik Konsillerin'de alınan kararlar okunup yinelenmiş, ikon kırıcılığına da son verilen karar açıklanmıştır. Açıklanan kararlar Konstantinopolis'te İrene ile VI. Konstantin'e iletilmiş ve imzalanarak yürürlüğe girmiştir¹⁷.

Tarihsel süreçte gerçekleşen doğal afetler, savaşlar ve kuşatmalar sebebi ile Erken Hıristiyanlık Dönemi'nden çok fazla veri elimize ulaşmamıştır. Milano Fermanı ile birlikte hâkim olan dinsel hoşgöründen¹⁸ önce inançlarından vazgeçmeyen Hıristiyanlar, birçok kentte işkencelere maruz kalmış ve öldürülmüştür¹⁹. Özellikle Diokletianus (İS 284-305) ve Decius (İ S 249-251) tarafından Nikaia'nın hemen yanında ki Nikomedia'da işkencelere maruz kalmış hatta öldürülmüşlerdir²⁰. Bugün adı tespit edilmiş olan başlıca şehit isimler; Tryphon²¹, Diomedes ve Neophytos'tur²². Bu din şehitlerinin kutsallıkları adına kentte kiliseler yapıldığı özellikle Aziz Neophytos adına kentin dışında göl kenarında bir kilise yapıldığından söz edilmektedir²³.

---

¹⁴ Athanasius 3.1.

¹⁵ Eus. Hist. 1000.

¹⁶ Schaff 2005: 521-570; Maffei 2004: 109.

¹⁷ Maffei 2004: 112-113.

¹⁸ Eus. Hist. 10-5: 261-263.

¹⁹ Eus. Hist. 8-7: 213-214.

²⁰ Lactantius XII-XIII.

²¹ Eus. Hist. 25.

²² Foss 1996: 5-7; Şahin vd. 2014b: 9-10.

²³ Sevcenko 1993: 43 vd.; Perschlow 2004: 201; Walters, "İmparatorluk" Menoloji olarak geçen 11. yüzyılda yazıldığı düşünülen bir el yazması cilt serisinin, ocak ayında anılan azizlerin ölümünü gösteren bir minyatürde kısaca geçen biyografisi yer almaktadır. Bu minyatürde Aziz Neophytos hakkında, "Küçük Asya'da bir Nikaia vatandaşı olan genç Neophytos, 304 yılında İmparator Diocletian altında şehit edildi." yazmaktadır.

2. ANADOLU VE BALKANLAR'DA ERKEN-ORTA BİZANS KİLİSE ÖRNEKLERİ

Genelde dikdörtgen yapılı birçoğunun üzeri ahşap çatılarla örtülü olan bazilikalılar, Roma Dönemi'nde toplantı salonu, ticaret merkezi, mahkeme salonu, tören ve kabul salonu olarak kullanılan mimari yapılarıdır²⁴. Bu yapı tipi 4. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Genellikle sütun dizileriyle üç ya da beş nef ve koridora bölünmüştür. Apsisli olabildiği gibi apsis bölümü dışarı doğru taşmamış örnekleri ile de çok çeşitli şekillerde kullanılmıştır²⁵. İznik Sualtı Bazilicası da üç nefli, batısında narteks, doğusunda apsisi, apsisin iki yanında pastophoria odaları bulunmakta olup Erken Dönem yapı planlarını yansıtmaktadır²⁶ (Resim 15).

Hıristiyanlığın ilk zamanlarında günümüzde de olduğu gibi hijyen önemlidir ve bu yüzden ölümler şehir dışında bulunan mezarlık alanlara gömülmüştür²⁷. Hıristiyanlığın ilerleyen dönemlerinde kilise artık bireylerin ve ailelerin kullanımına da sunulmuştur. Ölen kişilerin anısına düzenlenen yıllık kutlamalar, bazilikalılar avlularında hatta yapı içerisinde kutlanmaya başlanmıştır. Kutsal toprak anlayışı ölen kişilerin bazilikalılar tercih etmesinde önemli bir etken haline gelmiştir. Din şehidi olarak saygı gören ve onların mezarlarının yanına veya yakınına gömülme isteği 4. yüzyıldan itibaren artmıştır. Birçok kentte bakireler, keşişler ve ruhban sınıfı mensupları şehit mezarlarının yakınına gömülmüşlerdir²⁸. Yeniden yaşama inanılan Hıristiyanlıkta, kutsal bir kişinin yanında bulunmak demek, öteki dünyadaki ayrıcalığına yakınlaşmak anlamına gelmektedir. Bunun haricinde önemli sebeplerden biri de sürekli dua edilen kutsal bir mekanda insanların dualarından yararlanma düşüncesidir. Gömü, kiliselerde zemine, mezar odalarına (krypta) ve duvarda bulunan nişlere (arkosolium) yapılabilir. Kiliselere gömü yapılması 381 yılında Theodosius Dönemi'ndeki düzenlemelerle yasaklanmış olmasına rağmen önemli piskoposlar, hanedan üyeleri, azizlik mertebesine erişmiş kişiler ve varlıklı Hıristiyanlar için istisna yapıldığı bilinmektedir²⁹. Aziz veya din şehitlerinin yanında mezar temin eden insanlar bu durumu mezar taşları üzerine de

---

²⁴ Mango 2006, 49

²⁵ Mango 2006, 49

²⁶ Şahin vd. 2014a: 79.

²⁷ Stewart 1954: 128.

²⁸ Brown 2006: 302-303.

²⁹ Akyürek 2010: 173-174.

yazmışlardır³⁰. Hıristiyanların yayılım gösterdiği farklı coğrafyalarda kiliselerde gömü yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu gömülerin bazıları kilisenin inşasından sonra yapılmıştır. Kiliseler kullanımdayken çevresi mezarlık alan olmuş ve kullanım sona erdikten sonra tüm kiliseler kutsal sayılıp mezarlık olarak kullanılmaya devam etmiştir³¹. Bazı durumlarda ise kilise nekropol alanı üzerine inşa edilmiştir³².

2.1. Nekropol Alan Üzerine İnşa Edilmiş Kilise Örnekleri

2.1.1. Balkan Örnekleri

2.1.1.1. Adamclisi (Köstence/Romanya) Mezarlık Kilisesi

Romanya'nın Adamclisi şehrinde Tropaeum Trainai antik kentinin birkaç yüz metre kuzeyinde mezarların bulunduğu bir tepenin en yüksek noktasına küçük bir kilise inşa edilmiştir (Resim 16). Antik kentin hem kuzeyinde hem doğusunda Roma ve Erken Bizans nekropolleri olduğu daha önceki dönemler de yapılan kazılarda tespit edilmiştir. Kilisenin inşası sırasında atriumun denk geldiği kısım bir dizi Roma Dönemi tonozlu mezarın üstüne gelerek tahrip ettiği belirlenmiştir. Küçük mezarlık kilisesinde yapılan kısmi ve sistematik olmayan arkeolojik kazılarda kilise çevresinde gelişen nekropol hakkında çok fazla bilgi vermemektedir³³ (Tablo I).

2.1.1.2. Histria (Köstence/Romanya) Extra Muros Bazilikası

Romanya'nın Köstence şehrinde Histria Antik Kenti'nde bulunan Bazilika Erken Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir. Kent merkezinin yaklaşık iki yüz metre dışında nekropol alan üzerine inşa edilmiştir. Bazilikanın içinde yapılan kazılarda mozaik zemin altında bulunan mezarlar yapının bir önceki evresinde nekropol alan olduğunu kanıtlamıştır. Bazilika öncesi ve bazilika ile çağdaş olan mezarlar genel olarak apsisin kuzeyi ve doğusunda yoğunluk göstermiştir (Resim 17). Tipolojik olarak mezarların büyük çoğunluğunu taş sanduka, ahşap tabut ve basit toprak mezarlar oluşturmuştur³⁴ (Tablo I).

³⁰ Denzey 2007: 141.

³¹ Keser 2012 vd.: 85; Çetinkaya 2011: 32-33.

³² Roth 2000: 337-338.

³³ Achim 2015: Chap 10.

³⁴ Achim 2015: Chap 10.

2.1.1.3. Stobi (Makedonya) Mezarlık Bazilikası

Makedonya da bulunan Stobi Antik Kenti, Selanik'in yüz kilometre kuzey batısında Cerna ve Axios nehirlerinin birleştiği noktada konumlanmıştır. Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen Mezarlık Bazilikası üç nefli bazilikal yapı şeklinde planlanmıştır. Yapı daha önce burada bulunan bir nekropol alan üzerine kurulmuştur (Resim 18). Kilisenin içinde ve dışında bulunan mezarlar buranın bir mezarlık kilisesi olarak kullanılmaya devam ettiğini düşündürmektedir³⁵ (Tablo I).

2.1.2. Anadolu Örnekleri

2.1.2.1. Assos (Çanakkale) Ayazma Kilisesi

Antik kentin batı kapısının 350 metre kuzeybatısında Ayazma Kilisesi olarak isimlendirilen Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmiş bir kilise bulunmuştur. Bu kilise antik kent nekropolü üzerine kurulmuş bazilikal planlı bir kilisedir. Kilisenin yapısına dahil edilen büyük kayaya oyulmuş mezarda bulunan libasyon kanalları, burada muhtemelen bir aziz adına inşa edilmiş olan, kilisenin varlığına işaret etmektedir. Yapının çevresinde ve içinde taş sanduka, kiremit ve kayaya oygu mezarlar bulunmuştur. Mezarlar genellikle kilisenin doğusunda apsisin dışında ve nartekts bölümünde yoğunluk göstermiştir (Resim 19). Yapının İS 7. yüzyıldaki depremden sonra terk edildiği ve ek yapılar eklenerek nekropol olarak kullanıldığı düşünülmektedir³⁶ (Tablo I).

2.1.2.2. Boğsak Adası (Silifke) Kiliseleri

Isauria eyaletinin güney kıyısında bulunan Boğsak Adası'nda yapılan araştırmalarda Erken Bizans Dönemine ait olduğu düşünülen İS 5.-6. yüzyıla tarihlenen dört adet bazilika planlı ve bir adet haç planlı kilise bulunmaktadır. Araştırmalar sırasında adanın büyük bir kısmında mezarlar tespit edilmiştir (Resim 20). Mezarların büyük çoğunluğu kayaya oygu olduğu ve ilk evreyi nekropol oluştururken ikinci evreyi kiliselerin ve yapılaşmanın oluşturduğu düşünülmektedir³⁷ (Tablo I).

³⁵ Hoddinott 1963:161-168.

³⁶ Böhlendorf-Arslan 2017: 217-225.

³⁷ Varinlioğlu 2011: 175.

2.1.2.3. Boğazköy (Çorum) Manastırı

Boğazköy’de, Yukarı Şehir olarak adlandırılan alan içerisinde Erken ve Orta Bizans Dönemi’ne kadar kullanımda olan nekropol bulunmuştur. Bu nekropol alanının üzerine Orta Bizans Dönemi’ne tarihlendirilen bir manastır inşa edilmiştir (Resim 21). Mezarların büyük çoğunluğu taş levhalarla kaplı çukurlardan (muhtemelen taş sanduka mezarlar) oluşurken, kayaya oygu mezarlar ve ahşap kalıntılardan yola çıkarak tabutlar ile gömülen örnekler de gözlemlenmiştir. Yapının içinde ve çevresinde çok sayıda mezar bulunmuştur³⁸ (Tablo I).

Dönem	Kilise	Konum ve Kent Adı	Mezar Tipi	Mezar Konumları
4-5. yüzyıl	Adamclisi Mezarlık Kilisesi	Romanya/ Adamclisi <i>Tropaeum Traiani</i>		Mezarların konumu belirtilmemiştir.
4-5. yüzyıl	Extra Muros Bazilikası	Romanya/ Köstence <i>Histria</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Taş Sanduka Mezar ▪ Ahşap Tabut Mezar ▪ Basit Toprak Mezar	Mezarlar genel olarak apsisin dış kuzeyi ve dış doğusunda yoğunluk göstermiştir.
4-5. yüzyıl	Mezarlık Bazilikası	Makedonya <i>Stobi</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Taş Sanduka Mezar ▪ Kiremit Mezar ▪ Arcosolium Mezar	Mezarlar yapının içinde ve dışında her bölüme yayılmıştır.
5. yüzyıl	Ayazma Kilisesi	Çanakkale <i>Asoss</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Taş Sanduka Mezar ▪ Kiremit Mezar ▪ Kayaya Oygu Mezar	Mezarlar genellikle kilisenin doğusunda apsisin dışında ve narteks bölümünde yoğunluk göstermiştir.
5-6. yüzyıl	Boğsak Adası Kiliseleri	Mersin	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kayaya Oygu Mezar	Adanın büyük bir kısmında mezarlar tespit edilmiştir.
10.-12. yüzyıl	Boğazköy Manastırı	Çorum <i>Boğazköy</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Taş Sanduka Mezar ▪ Ahşap Tabut Mezar ▪ Kayaya Oygu Mezar	Yapının içinde ve çevresinde çok sayıda mezar bulunmuştur.

Tablo I: Nekropol Alan Üzerine İnşa Edilmiş Kilise Örnekleri

³⁸ Böhlendorf-Arslan 2017: 361-367.

2.2. İnşasından Sonra Çevresi Mezarlık Olarak Kullanılan Kiliseler

2.2.1. Balkan örneği

2.2.1.1. Svistov Extra Muros (Bulgaristan/Svistov) Bazilikası

Bulgaristan'ın Svishtov şehri yakınlarında Novae Antik Kenti olarak bilinen bölgede üç nefli bazilikal planlı Erken Dönem kilisesi bulunmuştur. Bazilikanın içinde ve yoğunluk olarak dışında mezarlar tespit edilmiştir (Resim 22). Mezarların doğu-batı yönelimli olduğu belirlenmiştir. Kilisenin içinde bulunan mezarlar taş örgü iken yapının dışında bulunan mezarlar kiremit mezar tipi olması dikkat çekmiştir. Mezarların dağılımına bakıldığında ise apsis, kuzey nef, güney nef ve nartekste birer tane taş örgü mezarlar bulunurken, kilisenin genellikle kuzeyinde kiremit mezarlar tespit edilmiştir³⁹ (Tablo II).

2.2.2. Anadolu örnekleri

2.2.2.1. Patara (Antalya/Kaş) Kaynak Kilise ve Kaynak Kilise Temenos

Antalya Kaş ilçesinde bulunan Patara Antik Kenti'nde bulunan Erken Döneme tarihlenen üç nefli bazilikal planlı Kaynak Kilise ve Kaynak Kilise Temenos kazısı sırasında mezarlar tespit edilmiştir. Mezarların bir kısmı doğu-batı doğrultusunda iken bir kısmı da kuzey-güney yönelimlidir. Mezarlar başta lahit mezar, taş örgü mezar, pişmiş toprak mekik mezar (muhtemelen amphora/torpedo) ve basit toprak mezar olmak üzere dört ayrı tip olduğu gözlemlenmiştir⁴⁰. Bazilika'nın güneyinde duvarla çevrili dikdörtgen alan (Resim 23) Hristiyan mezarlığı ve kutsal bir mekan olup nekropol olarak kullanılmıştır⁴¹ (Tablo II).

2.2.2.2. Arvalya (İzmir) Bazilikası

Efes Antik kenti yakınlarında bulunan Arvalya mevki olarak bilinen alanda futbol sahası inşaatı sırasında ortaya çıkan kilise, üç nefli bir bazilikal planlı Erken Hristiyanlık Dönemi kilisesidir. Kazı çalışmaları sırasında bazilikanın doğusunda apsisin çevresinde, güney nefin doğusunda, naos ve orta nefin içerisinde mezarlar açığa

---

³⁹ Achim 2015: Chap 10..

⁴⁰ Erol 2018 vd.: 45-57.

⁴¹ Peschlow 2017: 280-290.

çıkartılmıştır (Resim 24). Doğu-batı yönelimli bu mezarların etrafı taşlarla çevrili basit tipli (muhtemelen taş örgü mezarlar) olduğu belirlenmiştir. Yapının içinde bulunan mezarın, kilise yıkıldıktan sonra kutsal alan geleneğini sürdürdüğü için burada bulunduğu düşünülmüştür⁴² (Tablo II).

2.2.2.3. Konstantin ve Helena Kilisesi (Andaval/Niğde)

Niğde ili Aktaş Köyü'nde Erken Hıristiyanlık Dönemi'ne tarihlendirilen ilk evresi üç nefli bazilikal yapı olarak planlan kilise uzun süreli kullanıldığı için çok kez onarım geçirmiştir. Kilise kazısı sırasında yapının çevresinde ve içinde toplu ve tekli gömü olmak üzere mezarlara rastlanılmıştır. Bu mezarların tümü doğu-batı yönelimli olup tipolojik olarak sınıflandırıldığında, kesme taş sanduka mezar, monolit mezar, moloz taş sanduka mezar, kayaya oygu mezar, basit toprak mezar, lahit mezar ve kompozit mezar olmak üzere toplam yedi tip mezar belirlenmiştir. Mezarlar genellikle kilisenin doğusunda apsis dışında yoğunlaşırken genel olarak kompozit mezar tipi kullanılmıştır (Resim 25). Mezar tipleri gömüldüğü yerlere göre farklılık gösterdiği düşünülmüştür. Lahit ve monolit tipli mezarların yapının dışında yoğun olduğu tespit edilmiştir⁴³ (Tablo II).

2.2.2.4. Nif Başpınar (İzmir) Kilisesi

İzmir ili Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi kapsamın da Başpınar mevkiinde bulunan Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen kilise de doğu-batı uzantılı kiremit mezar, basit toprak mezar, taş sanduka/tekne mezar gibi çeşitli mezar tipleri ile yapı etrafı yine gömü alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir⁴⁴. Başpınar'da bulunan kilise kazısında, genellikle yapının dışında mezarlar ele geçmiştir. Bunların dışında mezarların yoğunluk gösterdiği bir alan bulunmakla birlikte kilise içerisinde B yapısının narteks kısmında biri güney diğeri kuzey köşe olmak üzere iki adet mezar tespit edilmiştir⁴⁵ (Resim 26)(Tablo II).

---

⁴² Keser 2012 vd.: 85.

⁴³ Uysal 2018: 29-52.

⁴⁴ Tulunay 2013: 349-351.

⁴⁵ Tulunay 2010: 405-423.

2.2.2.5. İznik Tiyatrosu (Bursa) Kiliseler

Bursa ili İznik ilçesinde Tiyatro Kazısı sırasında bulunan Orta ve ya Geç Bizans Dönemine tarihlenen B ve D Kiliseleri olarak adlandırılan bazilika planlı küçük kiliselerde mezarlar ele geçmiştir. Yapıların mezar kiliseleri olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Resim 27)⁴⁶. Sandık mezar, kiremit mezar ve basit toprak mezar tipinde tespit edilen bu mezarlar doğu-batı yönelimlidir⁴⁷. Bu mezarlar narteks bölümünde, batı duvarlarında niş içinde, yan nef kuzeybatı köşesinde, yan sundurmanın dışında yer almakta olup ve toplu ve tekli gömüler şeklindedir⁴⁸ (Tablo II).

---

⁴⁶ Perschlow 2004: 213.

⁴⁷ Yalman: 130

⁴⁸ Perschlow 2004: 213.

Dönem	Kilise	Konum ve Kent Adı	Mezar Tipi	Mezar Konumları
2.-12. yüzyıl	Patara (Kaş/Antalya) Kaynak Kilise ve Kaynak Kilise Temenos	Antalya/Kaş <i>Patara</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Lahit Mezar ▪ Taş Örgü Mezar ▪ Pişmiş Toprak Mekik Mezar ▪ Basit Toprak Mezar 	Bazilika'nın güneyinde duvarla çevrili dikdörtgen alan Hıristiyan mezarlığı ve kutsal bir mekan olup nekropol olarak kullanılmıştır.
5.yüzyıl	Arvalya(İzmir) Bazilikası	İzmir <i>Ephesus</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Taş Örgü Mezar 	Büyük çoğunluğu bazilikanın doğusunda apsisin çevresinde, güney nefin doğusunda, naos ve orta nefin içerisinde mezarlar açığa çıkartılmıştır.
5.-6. yüzyıl	ExtraMuros (Svisov/ Bulgaristan) Bazilikası	Bulgaristan/Svistov <i>Novae</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Taş Örgü Mezar ▪ Kiremit Mezar 	Apsis, kuzey nef, güney nef ve nartekste birer tane taş örgü mezarlar bulunurken, kilisenin genellikle kuzeyinde kiremit mezarlar tespit edilmiştir.
5.-6. yüzyıl	Konstantin ve Helena Kilisesi (Andaval/Niğde)	Niğde/Aktaş Köyü	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kesme Taş Sanduka Mezar ▪ Monolit Mezar ▪ Moloz Taş Sanduka Mezar ▪ Kayaya Oygu Mezar ▪ Basit Toprak Mezar ▪ Lahit Mezar ▪ Kompozit Mezar 	Mezarlar genellikle kilisenin doğusunda apsis dışında yoğunlaşmıştır.
11.-13. yüzyıl	Nif Başpınar Kilisesi (İzmir)	İzmir/Torbalı <i>Nif Dağı(Olympos)</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Kiremit mezar ▪ Basit toprak mezar ▪ Taş Sanduka/ Tekne Mezar 	Genellikle yapının dışında mezarlar ele geçmiştir. Ek olarak kilise içerisinde B yapısının narteks kısmında biri güney diğeri kuzey köşe olmak üzere iki adet mezar tespit edilmiştir.
11.-13. yüzyıl	İznik Tiyatrosu Kiliseler	Bursa/İznik <i>Nikaia</i>	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Sandık Mezar ▪ Kiremit Mezar ▪ Basit Toprak Mezar 	Mezarlar nartekste, batı duvarlarında niş içinde, yan nef kuzeybatı köşesinde, yan sundurmanın dışında tespit edilmiştir.

Tablo II: Kilise İnşasından Sonra Çevresi Mezarlık Olarak Kullanılan Kiliseler

3. İZNİK SUALTI BAZİLİKASI MEZAR TİPOLOJİSİ

Sualtı Bazilika Kazısı'nda ele geçen ve bu çalışma kapsamında değerlendirilen mezarlar aşağıda gömü tipolojisi bakımından sınıflandırılmıştır.

3.1. Kiremit Çatki Mezar

İzник Sualı Bazilikası mezarlarının büyük çoğunluğunu kiremit mezarlar oluşturmaktadır. Mezarlar dışbükey kiremitlerle çatılarak bir semerdam oluşturacak şekilde iskeletin üzerini kapatmıştır. Bazı mezarların kiremitlerini desteklemesi için küçük moloz taşlar dizilmiştir. Mezarın iki açık ucu birer parça kiremitle sınırlandırılarak kapatılmıştır. İskeletler mezar içerisine dışbükey çatılan kiremitle oluşturulan zemine sırt üstü(dorsal) şekilde doğu-batı doğrultulu yatırılmıştır. Bu mezarlar yapının içinde ve dışında tespit edilmiş, kazısı yapılan orta nefin bema ile sınırında açılan Sondaj 4A ve Diakonikonu'da kapsayan Sondaj 3 alanlarından ele geçmiştir. Sualı Bazilikası'n da orta nef ve diakonikon ön kısmında açılan toplam 9 mezar, kiremit çatki mezar tipindedir.

Erken Hıristiyanlık Dönemi'nden itibaren kiremit mezarların kullanımı yaygınlaşmıştır⁴⁹. Bu mezar tipinin genellikle, kiremit mezar, kiremit çatki mezar, kiremit çatma mezar gibi isimlendirilirken, kiremidin şekline göre düz veya dışbükey olarak görmek mümkündür. Kiremit mezarlarda bireyler ya doğrudan toprağa yada bir zemin oluşturacak şekilde kiremitlerle oluşturulan zemine çoğunlukla sırt üstü (dorsal) pozisyonda yatırılarak üzeri kiremitler ile çatılmıştır. Çatılan kiremitlerin iki açık ucu yine kiremitlerle örtülmüştür⁵⁰. Çatılan kiremitlerin üst açıklığını kapatmak için kırık parçalar ve moloz taşarlada desteklendiği görülmüştür. Kiremit çatma mezarın üzeri bir sıra kiremitle örtülerek etrafı taşlarla desteklenmiştir⁵¹. Ayrıca kiremitlerin üzerinde elle veya başka bir cisim ile pişmeden önce verilen motiflerede rastlanılmıştır⁵². Bölge olarak birbirine yakın kentlerden biri olan Parion Antik Kenti'nin Güney Nekropolü'nde Arkaik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar hemen her dönemden gömüye rastlamak mümkündür. Nekropolün devamlılığının olması mezar

⁴⁹ Çetinkaya 2011: 34.

⁵⁰ Kasapoğlu 2007: 487-489; Ermiş 2009: 341.

⁵¹ Tulunay 2013: 349.

⁵² Özyiğit 1990: 161.

tipolojisindeki çeşitliliği artırmıştır. Kiremit mezarlar düz ve dışbükey olmak üzere iki tiptedir. Gerek kremasyon ve gerekse inhumasyon şeklinde gömü örnekleri mevcuttur⁵³. Kyzikos Antik Kenti Hadrian Tapınağı'nda dört adet Ortaçağ'a tarihlendirilen kiremit mezar tespit edilmiştir⁵⁴. Tapınak alanının tamamında ele geçen mezarlar, tapınak terk edildikten sonra da gömü yapmak için kullanıldığını göstermiştir⁵⁵, Adramytteion Antik Kenti Nekropol kazılarında ele geçen kiremit mezarlar İS 5.-6. yüzyıla tarihlenilmiştir⁵⁶. Mezar kiremitleri dikdörtgen çatı oluşturacak şekilde bir araya getirerek üzeri toprakla örtülmüştür. Mezarlarda genellikle tekli gömüler yapılmıştır. Fakat aynı zamanda çoklu gömü örneklerinede rastlanmıştır⁵⁷. Nif (Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi'nde yapılan Başpınar mevkiinde bulunan Bizans Dönemi Kilise'sin de yapılan kazılarda kiremit mezarlar tespit edilmiştir⁵⁸. Kilisenin etrafında bulunan mezarlarda iskeletler doğu-batı yönünde toprak zemin üzerine yatırılıp, kiremitleri birkaç sıra oluşturacak şekilde dizilerek birbirine çatılmıştır. Çatılan kiremitler genellikle kırık kiremit ve moloz taşlarla desteklenmiştir. İznik'ten bir örnek verecek olursak, Roma Tiyatrosu yanında ki kilise kalıntısında yapının içinde ve dışında kiremit mezarlar tespit edilmiştir. Mezarlarda bulunan iskeletler sırt üstü yatırılmış ve genellikle çoklu gömü tipi uygulanmıştır⁵⁹. Kadıkalesi/Anaia'da Bizans Dönemi Kilise'nin içinde ve çevresinde kiremit mezarlar tespit edilmiştir. Bu mezarlar kiremit plakalar ile kapatılmıştır. Doğu-batı yönelimli iskeletler sırt üstü (dorsal) şekilde yatırılmıştır⁶⁰. Kilise örneklerinde de bahsedilen kiremit mezarlar Sualtı Bazilika mezarlarına örnek olarak gösterilebilir.

3.2. Lahit Mezar

Sualtı Bazilikası'nda diakonikon bölümünde lahit mezar bulunmaktadır. Bu mezar devşirme malzemelerin harç ile birleştirilmesi sonucu oluşturulmuştur. Kuzey uzun kenarı parapet bloklarından oluşturulmuştur. Birleştirilen bloklar içerden sıvanıp

---

⁵³ Kasapoğlu 2012: 107-135.

⁵⁴ Kırmızıoğlu vd. 2009: 451.

⁵⁵ Koçhan vd. 2015: 61-62.

⁵⁶ Atamtürk vd. 2008: 3.

⁵⁷ Duyar vd. :71-82.

⁵⁸ Tulunay 2013: 349.

⁵⁹ Yalman: 136.

⁶⁰ Üstündağ 2010: 199-200.

düzleştirerek kapatılmıştır. Lahitin üst kapağı bulunmadığı için muhtemelen alandan sürüklenerek gelen farklı bireylere ait insan kemikleri burada birikmiştir.

Erken dönemlerde yaygın bir şekilde kullanılan bu mezar tipi daha sonra lüks haline gelmiş ve az sayıda zengin insanların siparişleri üzerine üreilmeye başlanmıştır. Tek parça taştan oyularak yapılan lahitlerin yanında maliyeti düşürmek adına ayrı ayrı taş levhaların birleştirilmesiyle de oluşturulmuştur. Bunların haricinde yalancı lahit olarak bilinen diğer tip ise kilise ve şapel gibi yapılarda geniş bir kemerli nişin içine biri ön yüz diğeri kapak olmak üzere iki levha kullanılarak bir lahit oluşturulur. Ölen kişinin betimleri yada farklı dini sahneler betimlenen mezar sembolik olup, gömünün asıl yerini yani yapının zemininde, lahitin altında olduğunu belli eder⁶¹.

Lahitlerin önemli kişilerin mezarları olduğu düşünülmüştür. Aziz ya da din şehidi olarak bilinen insanlara adanmış yapılar mimari açıdan çeşitlilik göstermiş ilerleyen dönemlerde ise kilise içlerine alınmış ve ya mezarları kiliseler ile birleştirilmiştir. Örneğin Roma'da bulunan Aziz Peter Kilisesi, şehitlik olarak kullanılmıştır⁶². Kilikia örneklerinde olduğu gibi kilisenin bema yanındaki odaların genellikle güney odasında din şehitlerine ait olduğu düşünülen bir lahit veya lahit benzeri rölikerler olduğu görülmüştür⁶³. Şehit kültleri gömüldükleri mezarların üzerine veya öldürüldükleri yerlerin yakınlara yapıldığı varsayılmıştır. Mezar yerlerinin üzerinde kurulan bazilikalara, içeride bulunan sunaklar ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir⁶⁴.

4. ANTROPOLOJİK MATERYAL VE METOT

4.1. Materyal

Tez konusu olan çalışma materyalini Prof. Dr. Mustafa Şahin'in bilimsel danışmanlığında 2015-2017 yılları arası yapılan Sualtı Bazilika Kazısı arkeolojik kazı çalışmalarının da çıkarılan iskeletler oluşturmaktadır. Kazı çalışması devam ederken aynı zamanda gerekli koşullar sağlanarak bir laboratuvar ortamı yapılmıştır. Antropolojik

---

⁶¹ Akyürek 2010: 174-176.

⁶² Kazhdan, 1991: 1308.

⁶³ Koch 2007: 126-129.

⁶⁴ Ward-Perkins 1966: 21.

çalışmalar sonucu 27 bireye ait iskelet tespit edilmiş ve tez materyalimizi oluşturmuştur.

4.2. Metot

Tez içeriği olarak iskeletler üzerinde yapılan çalışmalar, laboratuvar incelemeleri ve bu verilerin değerlendirilmesi olarak iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşama iskeletlerin temizlenmesi ve düzenlenmesi olup daha sonra her bir kemiğin detaylı incelemesi yapılmıştır. İskeletler üzerinde onarma işlemi yapılamamıştır. Bunun sebebi ise sudan çıkan iskeletlerin ne tür bir işlemde geçeceği tam olarak bilinmediği gibi suda bekletildiği için zarar görmemeleri göz önünde bulundurulmuştur. İskeletler yine gölden alınan doğal su içinde muhafaza edilerek saklanmıştır. Böylelikle kuruyarak oluşacak postmortem çatlak, kırık ve kütle kayıplarının önüne geçilmek istenmiştir.

Tespit edilen iskeletlerin ilk önce hangi canlıya ait olduğu belirlenerek böylelikle öncelikli olarak insan iskeletleri ayrımı yapılmıştır. Daha sonrasında insan iskeletlerinin birey ayrımları gerçekleştirilmiştir. Bulunan insan iskeletlerinin cinsiyet, yaş ve boy uzunluğu belirlenerek paleodemografik analiz ve kemiğe yansıyan hastalıklar da incelenerek paleopatolojik analizleri tamamlanmıştır.

4.2.1. Cinsiyet belirleme metotları

Paleoantropolojik çalışmaların önemli kriterlerinden biri olan cinsiyet belirleme metotları, demografik yapı açısından doğruluk payının yüksek olması önemlidir. Çocuklar ve bebeklerde fiziksel gelişim tamamlanmadığı, morfolojik farkların ise tam olarak belli olmadığı için cinsiyet tespitinin yapılması güvenilir sonuçlar vermeyebilir⁶⁵. İskeletlerin biyolojik yaşının belirlenmesinde morfolojik ve metrik metotlar kullanılır.

Cinsiyet tespitinde pelvisi oluşturan kemikler başta olmak üzere kafatası ve uzun kemiklerde kullanılmıştır. Geriye kalan iskelet parçaları ise daha az önem taşımaya rağmen cinsiyet tayinin doğruluğunu artırır⁶⁶. Erişkin bireylerde iskeleti oluşturan vücut üyeleri tam veya tama yakın olduğunda %100, yalnız pelvis mevcut olduğunda %95, yalnız kafatasından %92, pelvis artı kafatasından %98, tek başına uzun kemikler %80,

---

⁶⁵ Ferembach vd. 1980: 517-518.

⁶⁶ Ferembach vd. 1980: 517.

uzun kemikler ve pelvisin mevcut olduğu durumlarda ise %98 oranında cinsiyet doğru bir şekilde tayin edilebilmektedir⁶⁷.

Erkek ve kadın bireyleri ayırt etmemize yarayan başlıca morfolojik özellikler bulunmaktadır. İnsan iskeletlerinde ilk izlenim olarak genellikle kadınlar daha yuvarlak hatlı ve kas tutunma yüzeyleri daha narinken, erkeklerde daha sağlam, iri ve kas tutunma yüzeyleri daha belirgindir. Başlıca bu özelliklerden bahsedecek olursak, kafatasında; glabella yüksekliği, nasal açıklık, orbitlerin şekli, processus zygomaticus, supraorbital çıkıntılar, frontal eğim, mastoid çıkıntılar, occipitale bölge⁶⁸, mandibula ve dişlerin şekli olarak sayılabilir⁶⁹. Cinsiyet belirlemede en güvenilir sonuçlar veren ve en çok yararlanılan pelvis ve tamamını oluşturan kemiklerde; symphysis pubis yapısı, subpubic açının genişliği ve şekli, ventral arc durumu, obturatum foramen şekli, acetabulum boyutu ve yönelimi, sciatic notch, ishiopubic ramus durumu, ilium şekli, postauricular bölge, preauricular sulcusun sıklığı, sacrumun şekline bakılması gerekir⁷⁰. Bu farkların başlıca nedeni kadınların pelvis yapısının doğuma olan uyumundan kaynaklanmaktadır. Uzun kemiklerden cinsiyet belirleme biraz da bulunan popülasyonun morfolojik yapısının araştırılmasına bağlıdır. Çünkü popülasyonlar arasında ve popülasyonlar içerisinde seksüel dimorfizm farklılıklar gösterdiği gibi kafatası ve pelvis olmadığı için en uygun yöntem uygulanmalıdır.

4.2.2.Yaş belirleme metotları

İskelette yaş tahmini yöntemleri çeşitli gelişim evreleri için farklılık gösterir. Bu durumda toplumun yaş aralığı özellikleri belirlenirken, güvenilir bir şekilde bilinen bireyler üzerinden gidilmelidir. Kalıtsal gelişimler, etnik ve diakronik farklılıklar insanların gelişiminde büyük rol oynamaktadır. Aynı zamanda toplumdan ziyade bireysel değişkenlikler de gözlemlenebilir. Bununla birlikte verilen biyolojik aşamalara kronolojik olarak yaşlar atanır. Bu yüzden iskeletin yaş tahmini yapılırken ölüm yaşı kesin olarak vermek yerine tahmin edilen değişkenlik aralığı verilmektedir⁷¹.

---

⁶⁷ İşcan 2013: 143.

⁶⁸ Buikstra vd. 1994: 19-21.

⁶⁹ White vd. 2012: 413-415.

⁷⁰ İşcan 2013: 146-150.

⁷¹ Ferembach vd. 1980: 527.

4.2.2.1. Bebek ve çocuklarda yaş tayini

Bebek ve çocuklarda yaş tahmini, oluşumdan yetişkinliğe kadar gelişim sürecini kapsar. Bu süre içerisinde kemikleşme merkezleri ortaya çıkar, dişlerin çene içerisinde gelişir ve iskeletin çeşitli bölümlerinin büyümesi gözlemlenir. Doğumda yaklaşık 450 kemik var iken, yetişkin bireyde ise sadece 206 kemik bulunmaktadır⁷².

Fetus evresinin 3. ayından doğuma kadar humerus, radius, ulna, clavicula, femur, tibia ve fibula gibi kemiklerden alınan uzunluk ölçüleri, herhangi bir hastalık geçirilmemiş ise bireyin yaşı hakkında bilgi vermektedir. Bir diğer süreç olan doğum sonrasında yaklaşık 14 yaşına kadar özellikle uzun kemiklerin uçları kıkırdak şeklinde olup epifizyal kaynaşma aşamaları ve kemiklerin uzunlukları da bireyin yaş tahmininde belirleyici bir faktördür⁷³.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi çocuk iskeletlerinde uzun kemik uzunlukları çevresel ve genetik faktörlere bağlı olarak için değişkenlik gösterebilir. Diş gelişimi büyüme çağında uzun kemiklere göre daha stabil olduğu için nispeten daha güvenilir sonuçlar verir. Fetus evresinde çene içinde dişler tomurcuklanma dönemindedir. Doğumdan yaklaşık 6 ay sonra ilk dişler olan süt incisivleri çıkarken, 6 yaşında ise ilk daimi diş 1. molar çıkmaktadır. Bu süreci takiben yaklaşık 14 yaşına kadar daimi dişlerin süt dişlerinin yerini aldığı, karışık dişlenme olarak tanımlanan dönem takip eder⁷⁴.

4.2.2.2. Genç erişkinlerde yaş tayini

İnsanın neredeyse bütün kemiklerinde büyüme devam ettiği için bu bölgeleri koruyan epifizler bulunmaktadır. Epifiz ile diafiz kaynaşması bitene kadar büyüme devam eder. Genç erişkin bireylerde yaş tayini için en önemli karakter dişlerden çok epifiz birleşimidir. Ayrıca pelvis, scapula, sternum, sacrum ve phalanxların kemikleşmesi de gösterilebilir. Kemikleşmenin gelişim aşamaları ve epifiz çizgileri yaşı belirlenmesinde önemli rol oynar. Epifiz kaynaşması vücutta en son crista iliaca'da 24 ve humerus'ta 25 yaşlarında son bulmaktadır. Eğer uzun kemikler yoksa dişlere bakılarak 3. moların gelişim aşaması fikir verebilir. Genç erişkin bireylerin yaş

⁷² İşcan 2013: 59-60.

⁷³ Bass 1995: 12-15.

⁷⁴ Özdemir 2011: 36.

tayininde önemli bir diğer nokta ise kafatasının alt bölümünde bulunan sphenoid ile occipitalin bölgenin 25 yaşında kaynaşarak birleşmesidir⁷⁵.

4.2.2.3. Erişkinlerde yaş tayini

Yetişkinlerde yaş tayini büyük ölçüde iskeletin korunma durumuna bağlıdır. Erişkin bireylerde, symphysis pubis yüzeyi, auricular yüzey, kafatasında bulunan temel suturlar, costae'nin sternal uçları, femur ve humerusun proksimalinde bulunan spongiosa yoğunluğu, clavicuların diyafiz kesitindeki morfolojik yapısı, vertebrada olabilecek deformasyonlar, diş aşınmaları, histolojik yaşlandırma ve kompleks yaşlandırma yaş tayininde kullanılan başlıca yöntemlerdir⁷⁶.

4.2.3. Boy uzunluğu hesaplanması

Kemiklerin ölçümünden yararlanılarak fiziksel yapının belirlenmesi antropolojik çalışmalarda iskeletlerin kimliklendirilmesine yardımcı olmaktadır. Bu çalışmalarda “anatomik” ve “matematiksel” yöntem olarak iki farklı yöntem uygulanmaktadır.

4.2.3.1. Anatomik yöntem

Bireyin vücut kemiklerinin tamamına yakın bulunduğu zaman uygulanabilen yöntemdir. Düz bir alanda anatomik pozisyona getirilen iskeletin, eklem ve kırıkta bulunan bölgeleri yapıştırıcı ve dolgu maddeleri ile restore ettikten sonra iskelet bütünlüğü sağlanır. Bu işlem bittikten sonra ölçülerek bireyin ölmeden önceki boy uzunluğu bulunur⁷⁷.

4.2.3.2. Matematiksel yöntem

Genellikle bütünlüğünü kaybeden veya tahrip olmuş iskeletler için kullanılan yöntemdir. Genellikle uzun kemik boylarının ölçülerek regresyon denklemleri ile hesaplanır. Bu uzun kemikler humerus, radius, ulna, femur, tibia, fibuladır. Boy hesaplamaları için standart cetveller hazırlayan birçok araştırmacı bulunmaktadır. Bunlardan günümüzde en çok kullanılanları şunlardır; Genoves (1986), Dupertius ve

---

⁷⁵ Ferembach vd. 1980: 531-532.

⁷⁶ Sevim vd. 2001: 55.

⁷⁷ Özdemir 2011: 42.

Hadden (1951), Trotter-Gleser (1952), Pearson (1899). Ayrıca ülkemizde Anadolu insanını ele alarak boy hesaplama formülleri geliştiren Sağır (1995-2000)⁷⁸.

4.2.4. Paleopatolojik analiz

İskeletler üzerinde patolojik olguların belirlenmesi, geçirilmiş hastalıklar ile ilgili bilgi vermesinin yanı sıra o dönemin insanların yaşamış olduğu koşulları, kültürleri, sağlık koşulları ve beslenmeleri gibi bilgileri bize sunmaktadır. Kemik buluntularda patolojik analizler makroskobik ve mikroskobik yöntemler ile gözlemlenen lezyonlar değerlendirilmektedir. Bu patolojik olgular genel olarak; travma, enfeksiyonel hastalıklar, kan hastalıkları, metabolik ve hormonal dengesizlik, tümörler, artritler ve dental hastalıklardır⁷⁹.

5. ANTROPOLOJİK BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

5.1. Demografik Bulgular

Sualtı Bazilika Kazısı arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda gün yüzüne çıkarılan iskeletlerin değerlendirilmesi sonucu toplam 27 bireyden oluştuğu belirlenmiştir. Kazı halen devam ettiği için ve mezarların büyük çoğunluğunun kazısı gerçekleşmemesinden dolayı, popülasyon kelimesi yerine topluluk kelimesini kullanmamız daha doğru olur. Bu topluluğu 6'sı bebek, 4'ü çocuk 2'sini adölesan, 14'ünü erişkin ve 1 yaşlı birey olmak üzere toplam 27 birey oluşturmaktadır. Toplam erişkin bireylerin 8'i erkek, 2'si ise kadın bireydir. Bu toplumda 1'i yaşlı olmak üzere 4 erişkin bireyin de cinsiyeti belirlenememiştir. Bu verilere göre toplulukta ki oranlara bakacak olursak; bebek ve çocuklar %37,05, erkekler %29,62, kadınlar %7,4 ve cinsiyeti belirlenemeyen bireyler ise %25,93 olarak saptanmıştır (Tablo III).

---

⁷⁸ Sevim vd. 2001: 55-56.

⁷⁹ Sevim vd. 2001: 56-57.

İskeletlerin Dağılımı	Sayısı	%
Bebek	6	22,22
Çocuk	4	14,83
Kadın	2	7,4
Erkek	8	29,62
Belirsiz	7	25,93
Toplam	27	100

Tablo III: Sualtı Bazilika Topluluğu Birey Sayısı

Sualtı Bazilikası topluluğunun yaşları belirlenen tüm bireylerinin yaş ortalaması 16,67'lik bir değer vermiştir. Bunun sebebi ise birey sayısının az olması, ayrıca bebek ve çocukların yaş ortalamasını etkilemesidir. Bebek ve çocukların yaş ortalaması 3,51 yıl, erişkin kadın bireylerin 27 yıl iken erişkin erkek bireylerin yaş ortalaması kadın bireylere göre yüksek çıkarak 35,68 yıllık bir değer vermiştir (Tablo IV).

Ortalama Yaşam Uzunluğu (Bebek+Çocuk+Erişkin)	16,67
Bebek ve Çocukların Ortalama Yaşı	3,51
Erkeklerin Yaş ortalaması	35,68
Kadınların Yaş Ortalaması	27
Erişkinlerin Genel Ortalaması (Erkek+Kadın)	29,84

Tablo IV: Sualtı Bazilika Topluluğu Ortalama Yaşam Uzunluğu

5.2. Morfolojik Bulgular

5.2.1. Boy uzunluğu

Bulunan iskeletler sudan çıkarıldığı için bireylerin morfolojik yapılarını belirlemede kullandığımız tek yöntem matematiksel yöntem olup, sağlam olan kemiklerin ölçümlerini yaparak boy uzunluklarını hesaplamak olmuştur. Ölçülebilen kemikler sırası ile femur, tibia ve radiustur. Bireylerin boyları; Trotter-Gleser, Pearson ve Sağır tarafından geliştirilen formüllerden yararlanılarak hesaplanılmıştır. Bireylerin genel boy ortalamasına bakıldığında Trotter-Gleser ve Sağır'ın formüllerine göre boy

ortalamaları birbirlerine yakın çıkarken, Pearson ile yaklaşık 2-3 cm fark bulunmaktadır. Topluluğun boy uzunluklarını incelediğimizde, genel olarak erkeklerin boyları kadına oranla daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo V).

Mezar Numarası	Materyal	Cinsiyet	Pearson	Trotter-Gleser	M. Sağır
KM-7	Femur	Erkek	157,822	158,276	161,7209
M-8	Femur	Erkek	163,274	165,178	166,0332
KM-1	Femur	Erkek	165,718	168,272	167,9663
KM-8	Tibia	Erkek	160,467	165,308	158,4092
KM-4	Radius	Erkek	154,616	158,39	158,868
KM-6	Radius	Kadın	156,775	162,054	159,1268
ORTALAMARI			160,3794	163,0848	162,59952
			3 Formülün Ortalaması= 162,021		

Tablo V: Sualtı Bazilika Topluluğu Boy Dağılımı

5.2.2. Metrik olmayan(epigenetik) özellikler

Adından da anlaşılacağı gibi bir ölçüm aletiyle ölçülemeyen, iskelet üzerinde gözlem yoluyla tespit edilen karakterlerdir. Bu oluşumlar iskelet çalışmalarında birey morfolojisinin tanımlanmasında önemlidir. Ayrıca bu özellikler kalıtsal olabileceklerinden dolayı, toplumsal özelliklerin belirlenmesi için yardımcı olabilmektedirler. Bu çalışmada Sualtı Bazilika iskeletlerinin non-metrik karakterleri belirlenmiştir. Bir varyasyon olan foramen olecrani, KM-4 numaralı mezarda bulunan erkek bireyin sağ-sol humerusunda (Resim 28-29) ve Lahit-1 numaralı mezarda bulunan erkek bireyin sağ humerusunda tespit edilmiştir (Resim 30).

5.3. Paleopatolojik Bulgular

Sualtı Bazilika iskeletlerinden toplam 27 bireye ait iskelet üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda 10 bireyde paleopatolojik lezyonlar varlığı belirlenerek, bu lezyonlar ayrıntılı olarak yazılmıştır. Yapılan patolojik incelemelerin toplum içinde dağılımı ise şu şekildedir; enfeksiyonel hastalıklar %3.71, kan hastalıkları %7.41, dental hastalıklar %22.22 iken toplum genelinde ki ortalama ise %37.04'tür.

5.3.1. Enfeksiyonel hastalıklar

Kemiğin ilik kısmında veya dış tabakasında, herhangi bir hastalık ya da travmaya bağlı enfeksiyon oluşması mümkündür. Periostitis olarak isimlendirilen kemik zarı iltihabı⁸⁰ KM-7 numaralı mezarda bulunan erkek bireyde belirlenmiştir. Bu lezyonun varlığı sağ-sol tibia corpus distalinde saptanmıştır (Resim 31).

5.3.2. Kan hastalıkları

Kemiklerin dış kortikal kısmında süngerimsi ve delikli yapılar şeklinde gözlemlenen oluşumlardır. Porotic hyperostosis olarak bilinen ve genellikle anemiyle ilişkilendirilen bu oluşumlar, kafatasının dış kortikal dokusunda incelme ve altındaki spongios dokuda kalınlaşma ile beliren lezyonlardır⁸¹. Bu lezyonun varlığı KM-4 numaralı mezarda bulunan erkek birey ve KM-1 numaralı mezarda bulunan çocuk bireyin (Resim 32) her ikisinin de sağ parietalinde saptanmıştır.

5.3.3. Artritler

Yaşam şekli ile alakalı olduğu düşünülen, yaş ile doğru orantılı olarak artan ve eklemler arasında biyomekanik aşınma, stres ve yırtılmalardan kaynaklandığı belirtilen, insanlarda en sık rastlanan hastalıklardandır⁸². KM-7 numaralı mezarda bulunan erkek bireyin sağ femur lateral condylede rheumatoid arthritis saptanmıştır (Resim 33).

5.3.2. Dental hastalıklar

Sualtı Bazilika toplumunun genel olarak ağız ve diş sağlığına bakıldığında birçok toplumda rastlanan patolojik olgulara rastlanılmıştır. Paeopatolojik açıdan bakıldığında ise apse, antemortem diş kaybı, diş taşı, diş çürüğü, hypoplasia, diş rotasyonu, brüksizm, diş eti çekilmesi ve diş aşınması gibi lezyonlara rastlanmıştır. Diş ve çene patolojisi birey bazında değerlendirilmiştir.

---

⁸⁰ Ortner 2003: 206.

⁸¹ Ortner 2003: 102-105.

⁸² Ortner 2003: 561-564.

5.3.2.1. Apse

Diş kökünde oluşan enfeksiyonel bir hastalık olan apse, çürük, travma ve aşınma gibi sebeplerden oluşabilir⁸³. Diş köklerinin uçlarında ya da dişlerin oturduğu alveollerde de görülebilir. KM-6 numaralı mezarda bulunan genç erişkin kadın bireyin sağ maxillasın da birinci ve ikinci premolar alveollerinde varlığı tespit edilmiştir (Resim 34).

5.3.2.2. Antemortem diş kaybı

Bireylerin yaşadığı süre boyunca ve ölümüne kadar çürük, aşınma ve travmalar gibi çeşitli nedenler sonucu kaybettiği dişlerdir⁸⁴. Antemortem diş kaybı incelediğimiz iskeletler içerisinde bazı bireylerde bulunduğu gibi izole çenelerde de rastlanılmaktadır. Toplamda KM-6 numaralı mezarda bulunan erişkin birey (Resim 35) ve diakonikon da M-8 numaralı mezar ile birlikte bulunan izole mandibulaların üçünde tespit edilmiştir (Resim 36).

5.3.2.3. Diş taşı

Diş plağının mineralleşmesi sonucu oluşan ve genellikle diş eti ile diş tacının sınırında meydana gelen düzensiz kil benzeri inorganik bir birikimdir. Başlı başına bir hastalık olarak değerlendirilmese de ileri aşamalarında hastalığa sebep olur. Sert bir yapıya sahip olan ve diğer adı tartar olan diş taşı, diş ve ağız sağlığı için önemli bir etkendir⁸⁵. KM-6, KM-7 ve KM-8 numaralı mezarda bulunan erişkin bireylerde tespit edilmiştir. Özellikle KM-7 numaralı mezarda bulunan erişkin erkek bireyin incisivleri üzerinde diş taşı belirgin şekilde görülmektedir (Resim 37).

5.3.2.4. Diş çürüğü

Diş çürüğü, görünür hale gelmeden önce yüzeyin alt kısmında büyük bir demineralizasyon başlar. Biyokimyasal bir olay olan çürük yavaş ilerleyerek diş minesinde yıkım meydana getirir⁸⁶. Bu yıkım sonrası oluşan boşluklara verilen isimdir.

---

⁸³ Bilgin vd. 1994: 172.

⁸⁴ Gözlük 2004: 36.

⁸⁵ Hilson 2005: 288-289.

⁸⁶ Hilson 2005: 291-292.

KM-8 numaralı mezarda bulunan erişkin erkek bireyin sağ maxillar birinci molar, ikinci premolar ve mandibular birinci molarlar da çürük tespit edilmiştir (Resim 38).

5.3.2.5. Hypoplasia

Dişin mine yüzeyinde çeşitli renklerde, çukur, oluk veya çizgi şeklinde bulunan lezyonlardır. Bireyin büyüme sürecinde yaşamış olduğu sağlık ve yaşam koşullarını göstermektedir. Beslenme, çevre koşulları, vitamin eksikliği, yüksek ateş, böbrek hastalıkları, raşitizm, frengi, tüberküloz gibi durumlar hypoplasiyanın oluşmasında bulunan nedenler arasında sayılmaktadır⁸⁷. KM-4 numaralı mezarda bulunan genç erişkin erkek ve KM-6 numaralı mezarda bulunan genç erişkin kadın bireyin incisivlerinde, hypoplasia gözle görülür şekilde bulunmaktadır. En yaygın formu çizgisel biçimde olan horizontal şekilde genç erişkin kadın bireyde belirgin şekilde tespit edilmiştir (Resim 39).

5.3.2.6. Diş rotasyonu

Dişlerin normal ekseninden saparak yön değiştirmesi bir varyasyon olarak değerlendirilir⁸⁸. Çalışma sırasında KM-7 numaralı mezarda bulunan erkek bireyin sağ maxillar 2. Premoları (Resim 40) ve Sondaj 4A da bulunan genç erişkin erkek bireyin sağ maxillar 1. premolar dişinde (Resim 41) rotasyon tespit edilmiştir.

5.3.2.7. Bruksizm

İnsanlar da psikolojik etkilere dayalı olabildiği gibi endişe ve ya uyku sırasında dişlerini sıkma, gıcırdatma istemsiz şekilde olabilir. Bu duruma bağlı olarak dişlerde tek düze bir aşınma meydana gelir⁸⁹. KM-7 numaralı mezarda bulunan erişkin erkek bireyde de bruksizm net bir şekilde görülmüş olup tespit edilmiştir (Resim 42).

5.3.2.8. Diş eti çekilmesi

Diş ve ağız bakımının kesilmesi sonucunda ağızda plaklar birikmeye başlar. Bu birikim yaş ile doğru orantılı olduğundan biriken plaklar tarafından diş eti ve alvollerde kayıplara veya incelmelere neden olur. Bu bağlamda açılan kök, diş çevreleyen diş eti,

---

⁸⁷ Özdemir 2011: 124.

⁸⁸ Bass 1995: 292.

⁸⁹ Hillson 2005: 220-221.

iltihabi gibi durumlarda dişler beslenemez ve alveol kemik dokularında çekilme ya da ölüm öncesi diş kayıplarına neden olur⁹⁰. KM-6 numaralı bireyin özellikle mandibulasında belirgin bir şekilde çekilme tespit edilmiştir (Resim 43).

5.3.2.9. Diş aşınması

Diş aşınması olağan süreçte işleyen bir olgudur. Bu durum yaşam süresine, diyete ve çevresel faktörlere bağlı olarak gelişir. İskelet üzerinde bulunan diş aşınmaları özellikle toplum içindeki beslenmeyi ve besin çeşitliliğini anlamakta bize yardımcı olur. Bu nedenle aşınma oranları ve biçimleri oldukça önem teşkil eder.

Sualtı Bazilika toplumunda fiziksel ve fizyolojik nedenlere bağlı olarak dişler üzerinde oluşan aşınmalar açısından erişkin bireylere ait diş aşınmaları incelenmiştir. Süt dişleri aşınma açısından değerlendirilmemiştir. Mandibula ve maxilla da bulunan özellikle çiğneme işleminde kullandığımız büyük azı (molar) dişleri kriter olarak alınmıştır. Bunun sebebi ise birey bazında değerlendirdiğimiz iskeletlerde bulunan büyük azı dişlerinin daha sağlam olması ve buluntunun yoğun olmasından dolayıdır.

Belirlenmiş olan bireylerin çoğunluğu erkek olduğundan dolayı cinsiyetler arası diş aşınma oranı karşılaştırılması mümkün değildir. Sondaj 4A da bulunan genç erişkin erkek bireyin maxillar ve mandibular 1.-2. molar dişleri belirlenmiştir. Bu dişlerin aşınma ortalaması ise 1,5'tir. Ayrıca Sondaj 4A da bulunan cinsiyeti belirlenemeyen erişkin bir bireye ait izole maxillar 1. molar dişi belirlenmiş olup diş aşınması 2'dir. Lahit-1 numaralı mezarda bulunan cinsiyeti belirlenemeyen erişkin bireye ait izole maxillada 1.-3. molar dişleri belirlenmiştir. Bu molarların diş aşınma ortalaması 1'dir. KM-1 numaralı mezarda bulunan orta erişkin erkek bireyin maxillasında 2.-3. molar dişleri belirlenmiştir. Bu molarların diş aşınma ortalaması 2,5'tir. KM-4 numaralı mezarda bulunan genç erişkin erkek bireyin maxillar ve mandibular 1.-2. molar dişleri belirlenmiştir. Bu molarların diş aşınma ortalaması 1'dir. KM-6 numaralı mezarda bulunan genç erişkin kadın bireyin maxillar 1.-2. ve mandibular 2.-3. molar dişleri belirlenmiştir. Bu molarların diş aşınma ortalaması 2'dir. KM-7 numaralı mezarda bulunan orta erişkin erkek bireyin maxillar 1.-2. ve mandibular 1.-2.-3. molar dişleri belirlenmiştir. Bu molarların diş aşınma ortalaması 3,6'dır. KM-8 numaralı mezarda

---

⁹⁰ Bıçak vd. 2015: 40-41.

bulunan orta erişkin erkek bireyin maxillar 1.-2. ve mandibular 1. molar dişleri belirlenmiştir. Bu molarların diş aşınma ortalaması 3'tür. M-8 numaralı mezarda bulunan erişkin erkek bireyin mandibular 1. molar dişi belirlenmiştir. Bu moların diş aşınması 2'dir.

4.3.3. Çene ve diş sağlığı

Antik dönemde yaşamış bir toplum için paleodemografik verilerden bahsedebilmek için toplumun tamamına ulaşmamız gerekir. Aksi takdirde toplumun sağlık sorunları ve demografik veriler bize yanlış bilgiler verebilir. Fakat genel olarak eldeki verilere dayanarak;

İzmit Sualtı Bazilika kazısı kapsamında toplamda 10 mezardan ve kazılan alan içerisinde 27 tane birey tespit edilmiş olsa da sadece 10 bireyin dişlerine ait patolojik oluşumlar incelenebilmiştir. Bu incelemeler sonrasında, apse sayısı 2-KM-6, antemortem diş kaybı 5-KM-6/M-8, diş taşı bütün dişler-KM-6/KM-7/KM-8, diş çürüğü 2-KM-8, hypoplasia-KM-4/KM-6, diş rotasyonu 2-KM//Sondaj 4A Genç Birey, brüksizm-KM7, diş eti çekilmesi-KM-6, diş aşınması 10 birey- KM-1/KM-4/KM-6/KM-7/KM-8/M-8/Lahit-1/Sondaj 4A erişkin bireyler de belirlenmiştir.

Elde edilen bu verilere göre Sualtı Bazilika toplumun da erişkin bireylerin genel diş aşınma ortalaması %35,89 olarak belirlenmiştir. Bu ortalama değer erişkin bireylerin yaşı ile neredeyse paralel ve doğru orantılıdır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bazilika yapısının çevresinde olan mezarlar bilindiği üzere gömü alanı olan Tablo II’de bulunan kilise örneklerini anımsatmaktadır. Ayrıca kiliselerin kutsal mekanlar olduğu bilinmekle beraber yapıların dinsel mekan işlevleri bittiğinde yine aynı şekilde toplumların gömü yapmaya devam edebileceği farklı bölgelerde bulunan kilise kazılarında da bilinmektedir⁹¹. Diakonikonu da kapsayan Sondaj 3 kazısında mekan içerisinde lahitin kuzeyinde yer alan M-8 numaralı kiremit mezar buna örnek olarak verilebilir.

Sualtı Bazilikası’nda yapılan kazı çalışmalarında kiremit çatkı ve lahit olmak üzere iki tip mezar ile karşılaşılmıştır. Sondaj 4A kazısında tespit edilen ve kazısı gerçekleştirilen 7 adet mezar bulunmuştur (Resim 44). Bu mezarlardan KM-4 numaralı kiremit çatkı mezarın doğu ucunun duvar ile birleşen kısmında, genç erişkin erkek bireyin femurdan (uyluk kemiği) sonrası bulunamamıştır. Aynı mezarın içinde bulunan iki ayrı bir birine yakın döneme tarihlenen Valens (İS 364-378)(Kat.7) ve II. Valentinianus (İS 378-383)(Kat. 8) sikkeleri tespit edilmiş, muhtemelen mezarın bu dönem aralığında kullanıldığını göstermiştir. Kuzey nef duvarına paralel şekilde bitişik duran KM-1 numaralı mezarın içine akan harcın çocuğa ait kemikleri tahrip etmesi ve son olarak KM-7 numaralı mezarın bema duvarı altından devam ederek doğu ucunun apsisten çıkması bazilika yapısının bir nekropol alan üzerine inşa edilebilme ihtimalini kuvvetlendirmiştir (Resim 45). Karşılaşılan bu mezarların daha önce bahsettiğimiz Tablo I’de bulunan Adamclisi Mezarlık Kilisesi örneğinde olduğu gibi atriumun Roma Dönemi tonozlu mezarların üstüne gelerek tahrip etmesi ve Histria Extra Muros Bazilikası içerisinde yapılan kazı sırasında mozaik zeminin altında bulunan mezarlar, bazilika kazısında karşılaştığımız duruma benzer bir nekropol alan üzerine kilise inşa edilebildiğini gösterir niteliktedir.

Alanın birkaç evreden oluşabileceği düşünülerek (Resim 4), bu mezarlar ve birlikte bulunan arkeolojik buluntular ışığında yapının bir nekropol alan üzerine kurulmuş bazilikal planlı bir kilisenin, işlevini yitirdikten sonra yine kutsallığını

---

⁹¹ 2. Anadolu ve Balkanlar’da Erken-Orta Bizans Kilise Örnekleri, bölümünde bu yargı ile ilgili örnekler verilmiştir.

koruyup gömü alanı olarak kullanılmaya devam edilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Bir diğer konu ise diakonikon bölümünü oluşturan mimari yapısının diğer pastaforion odasına nazaran bir apsisli yapısının bulunması, duvarlarının ve harç yapısının farklı olması, lahitin taş sanduka mezar tipine benzer devşirme malzemelerden oluşması, gömü alanında kutsallaştırılmış kişi adına yapılmış bir mezar şapeline sonradan bazilika yapısı eklenerek mezarların bazılarının yapı duvarları altında kalmış olma ihtimalinin mümkün olabileceğini göstermektedir.

İskeletlerin demografik dağılımı bireylerin yaş ortalamaları ve cinsiyetleri ile doğru orantı göstermektedir. Birey sayısı az olduğu için oranlar arası büyük farklılıklar olsa da Anadolu toplumlarında olduğu gibi erkek birey sayısı yoğun olarak görülmektedir⁹². Bireylerin içinde aynı zaman da yaşlı birey çok fazla bulunmamaktadır. Ayrıca mezarların bir kısmının çocuk ve bebeklere ait olması dikkat çekmektedir. İskeletlerin genel olarak morfolojik yapılarında büyük farklılıklar görülmeyp her toplum da rastladığımız patolojik sorunlar ile karşılaşmaktadır. Dönemsel olarak bakıldığında özellikle erkek bireyler de strese ve çalışmaya bağlı vertebrada, schmorl nodülü ve osteofit gibi deformasyonlar görülmemesi dikkati çekmiştir. Fakat kutsal bir mekan olduğunu unutmamak gerekir. Buraya gömülen insanların belirli bir statüde veya din görevlisi olabileceği göz ardı edilmemelidir. Aynı şekilde bebek ve çocukların yoğunluğunun sebebi ise günahsız olarak görüldüğü için bu alana gömüldükleri düşünülebilir.

Bunun yanı sıra toplumun tamamına ulaşamadığı için genel demografik verilerden bahsetmek yanıltıcı olabilir. Alanın büyük bir kısmı kazılmamış ve kazı halen devam etmektedir. Fakat bu çalışmanın önemi sualtından çıkarılmış ve iyi korunmuş iskeletlerden de önemli antropolojik verilere ulaşılabildiğidir. Antropolojik veriler arkeolojik verilerle birleştirildiğinde daha önemli bir hal alır ve çok daha kıymetli sonuçlara ulaşılabilir.

---

⁹² Demirelli vd. 2018: 1588; Erol vd. 2018: 49; Atamtürk vd. 2008: 3-4. Erkek popülasyonun yoğun olduğu antropolojik çalışmalardan birkaç örnek.

SUALTI BAZİLİKASI MEZAR KATOLOĞU

Genel Osteolojik Terimler

Carpal: El bilek Kemikleri

Cranium: Kafatası

Clavicula: Köprücük kemiği

Costae: Kaburgalar

Coxae: Kalça kemiği

Femur: Uyluk kemiği

Fibula: İğne kemiği

Humerus: Pazu kemiği

Mandibula: Alt Çene kemiği

Maxilla: Üst Çene kemiği

Metacarpal: El tarağı kemiği

Metatarsal: Ayak tarak kemiği

Patella: Diz kapağı

Phalanx: Parmaklar

Radius: Ön kol kemiği

Sacrum: Kalça kemiği/Kuyruk sokumu

Scapula: Kürek kemiği

Sternum: İman Tahtası

Tarsal: Ayak bilek kemiği

Tibia: Kaval kemiği

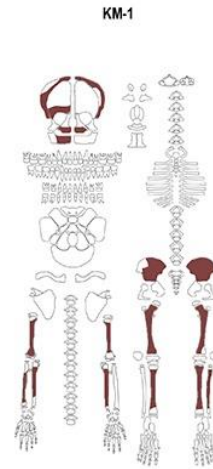
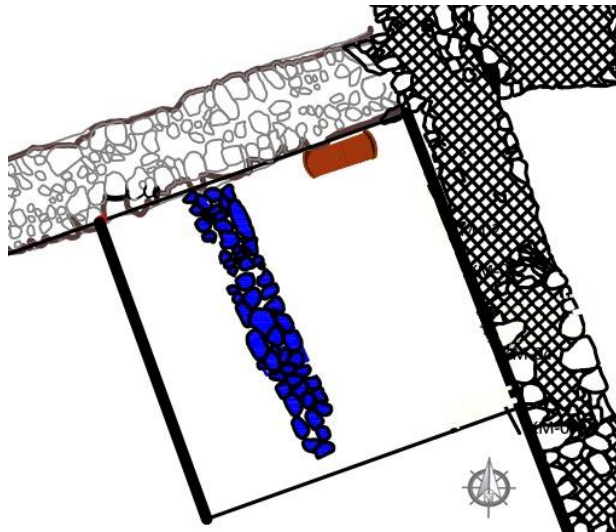
Ulna: Ön kol/Dirsek kemiği

Vertebrae: Omurlar

Mezar Adı	: KM-1/Mezar 2
Mezar Tipi	: Kiremit Çatki Mezar
Gömü Türü	: İnhumasyon
İskeletin Yatış Yönü	: Doğu-Batı
Bulunduğu Konumu	: Orta Nef (4A Sondaj)
Korunma Durumu	: Kuzeyde bulunan kapağı bulunmuyor ve içine akan harçtan dolayı kötü korunmuştur.
Ölçüler	: Uzunluk 72 cm, Genişlik 27 cm.
Mezar Buluntusu	: 2 adet bronz sikke (Kat. 1,Kat. 2).

İskelet Buluntu :1 çocuğa ait kırık cranium, 2 mandibula, 1 sol scapula, costae, vertebrae, 1 sol clavicula, 2 sağ 1 sol humerus, 1 sağ 1 sol ulna, 1 sağ radius, 1 sağ 1 sol tibia, 1 sol fibula, 1 sağ 1 sol coxae, 1sağ 2 sol femur, metatarsal, carpal, phalanx ve izole süt dişleridir. Kemiklerin bir çoğu kırık ve parçalı halde ele geçmiştir.

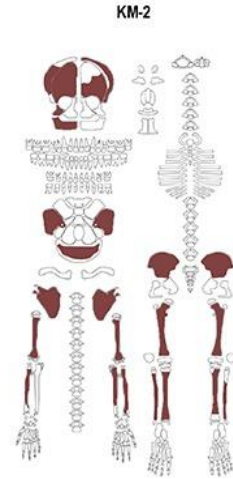
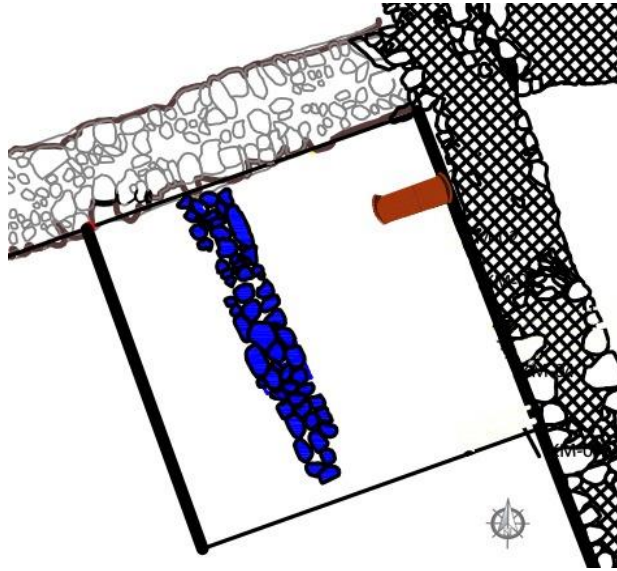
Tanımı : Orta nefte 4A Sondaj açmasının kuzeyinde, orta nefin kuzey duvarına paralel ve bitişik halde bulunan mezar, içerisindeki harçlı tabakadan dolayı kötü korunagelmıştır. Mezar içerisinde görülen harç tabakanın, duvar harcının mezar kiremitlerinin birleşme yerlerindeki açıklıktan mezar içerisine akması ile oluşmuş olabileceği düşünülmektedir. Çocuk mezarının içine sürüklenerek geldiği düşünülen ve mezar içerisinde bulunan erişkin bireye ait kemikler de tespit edilerek değerlendirmeye alınmıştır. İskeletler, biri orta erişkin diğeri ise çocuk olan iki bireye aittir.

Mezar Adı	: KM-2/Mezar 3
Mezar Tipi	: Kiremit Çatki Mezar
Gömü Türü	: İnhumasyon
İskeletin Yatış Yönü	: Doğu-Batı
Bulunduğu Konumu	: Orta Nef (4A Sondaj)
Korunma Durumu	: Mezarın kiremitleri tahrip olmamış iyi korunmuştur.
Ölçüler	: Uzunluk 62 cm, Genişlik 30 cm.
Mezar Buluntusu	: 1 adet bronz sikke (Kat. 2)

İskelet Buluntu : Cranium, mandibula, costae, vertebrae, sağ-sol scapula, sağ-sol clavicula, sağ-sol humerus, sol ulna, sağ-sol radius, sağ-sol tibia, sağ-sol fibula, sağ-sol coxae-iliun, sağ-sol femur, phalanx, izole süt dişleridir.

Tanımı : Orta nefte 4A açmasının doğusunda bema duvarına bitişik mezarda bulunan iskelet, kiremit zemin üzerine sırt üstü (dorsal) ve kollar vücuda paralel şekilde uzatılmış haldedir. Diş sürme zamanına bakılarak mezarın bir bebeğe ait olduğu tespit edilmiştir.

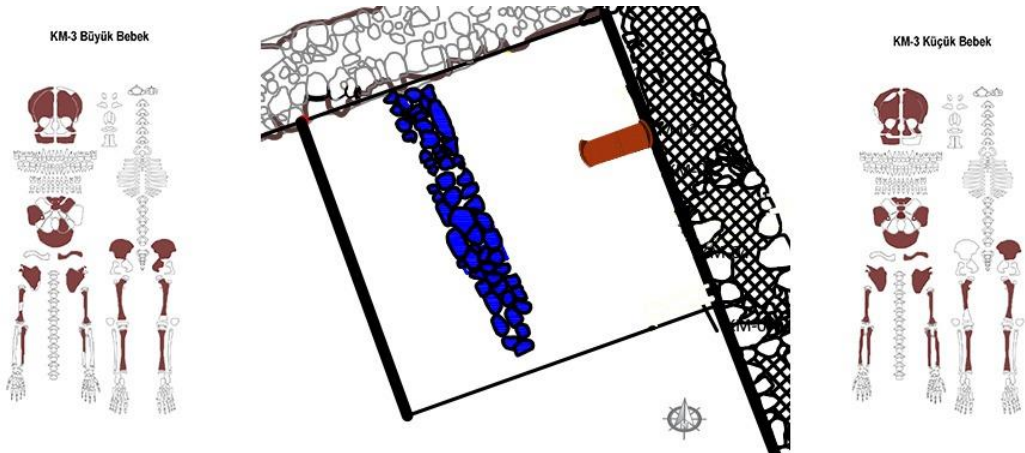

Mezar Adı	: KM-3/Mezar 4
Mezar Tipi	: Kiremit Çatki Mezar
Gömü Türü	: İnhumasyon
İskeletin Yatış Yönü	: Doğu-Batı
Bulunduğu Konumu	: Orta Nef (4A Sondaj)
Korunma Durumu	: Mezarın kiremitleri tahrip olmamış iyi korunmuş olup iskelet kötü durumdadır.
Ölçüler	: Uzunluk 66 cm, Genişlik 40 cm.
Mezar Buluntusu	: 1 altın küpe, 1 boncuk ve 1 bronz sikke (Kat. 4, Kat. 5, Kat. 6).
İskelet Buluntu	:

Küçük bebek; cranium, mandibula, costae, vertebrae, sol clavicula, sağ-sol scapula, sağ-sol humerus, sağ-sol ulna, sağ-sol radius, sol coxae-iliun, sağ-sol femur, sağ-sol tibia.

Büyük bebek; cranium, mandibula, costae, vertebrae, sol clavicula, sağ-sol scapula, sağ-sol humerus, sağ-sol ulna, sağ-sol coxae-iliun, sol coxae-ischium, sağ-sol femur, sağ-sol tibia.

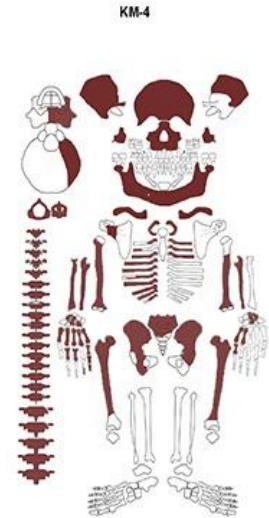
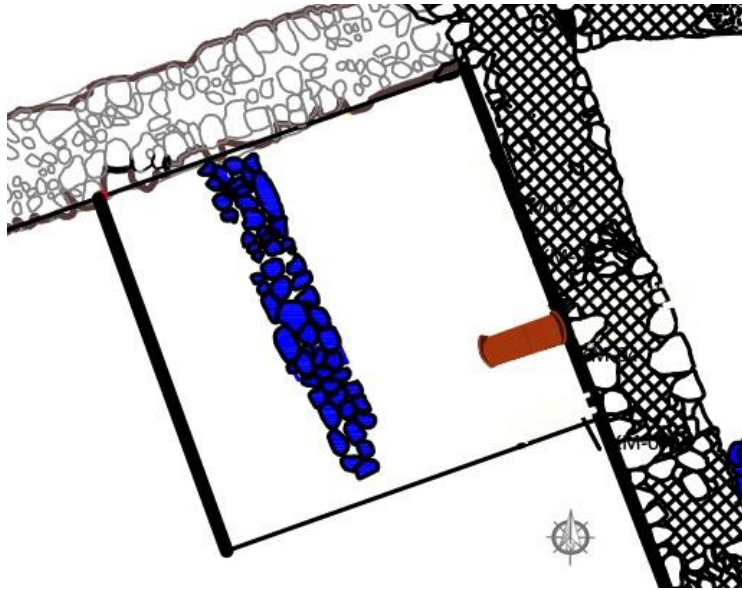
Tanımı : Orta nefte 4A açmasının doğusunda bema duvarına bitişik halde KM-2 numaralı mezarının hemen yanında bulunan mezarda iskeletler, kiremit zemin üzerinde sırt üstü(dorsal) ve kollar vücuda paralel olarak uzatılmıştır. İki iskeletin, dış sürme zamanlarına bakıldığında bebeklerin biri diğerinden daha büyük olmak üzere 3 aylık ve 1 yaşlarında iki bebeğe ait olduğu belirlenmiştir.

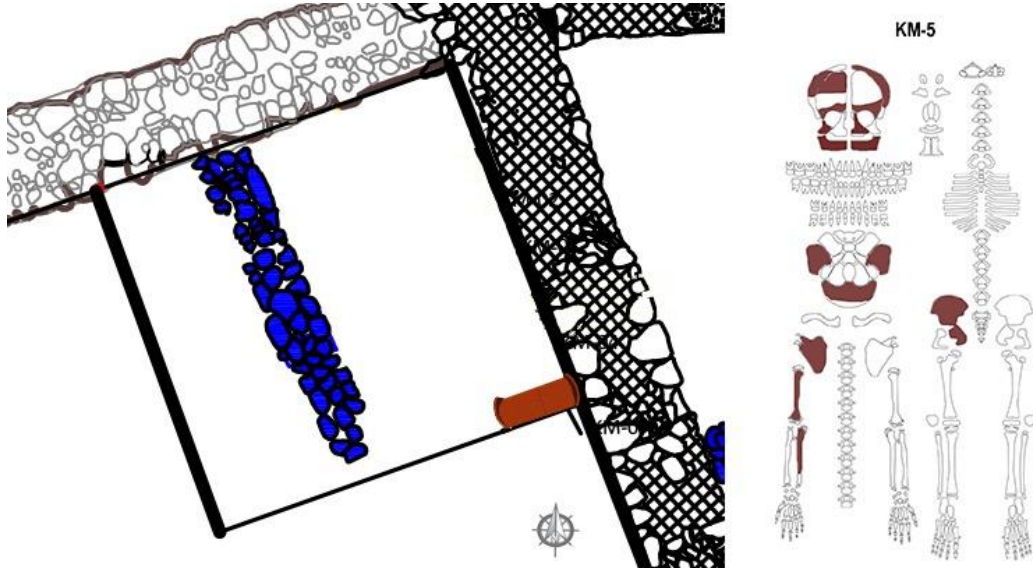
- Mezar Adı** : KM-4/Mezar 5
- Mezar Tipi** : Kiremit Çatki Mezar
- Gömmü Türü** : İnhumasyon
- İskeletin Yatış Yönü** : Doğu-Batı
- Bulunduğu Konumu** : Orta Nef (4A Sondaj)
- Korunma Durumu** : Mezarın kiremitleri tahrip olmuş fakat çatki kiremitleri iskeletin üstüne düşerek korumuştur.
- Ölçüler** : Uzunluk 99 cm, Genişlik 40 cm.
- Mezar Buluntusu** : 3 adet bronz sikke (Kat. 7, Kat. 8, Kat. 9).
- İskelet Buluntu** : Cranium, mandibula, costae, vertebrae, manubrium sterni, sağ-sol humerus, sağ-sol ulna, sağ radius, sağ-sol femur, sağ-sol coxae, sacrum, metacarpal, carpal, phalanx.

Tanımı : Orta nefte 4A açmasının doğusunda bema duvarına bitişik halde bulunan mezarda iskelet, kiremit zemin üzerine sırt üstü(dorsal) ve kollar vücuda paralel olarak uzatılmıştır. Doğu ucu bema duvarının altında yer alırken, iskeletin diz kapaklarından aşağısı bulunmamaktadır. İskelet, dişlere bakıldığında 17-25 yaş aralığı verirken, epifiz kaynaşmalara bakıldığında ise 16-20 yaş aralığı vermiş olup genç erişkin bireye ait olduğu belirlenmiştir. Aynı zamanda mezarda 3 adet bronz sikke bulunmuştur.

Mezar Adı	: KM-5/Mezar 6
Mezar Tipi	: Kiremit Çatki Mezar
Gömü Türü	: İnhumasyon
İskeletin Yatış Yönü	: Doğu-Batı
Bulunduğu Konumu	: Orta Nef (4A Sondaj)
Korunma Durumu	: Mezarın kiremitleri tahrip olmuş ve çökmüştür. Bundan dolayı iskelet kötü korunmuştur.
Ölçüler	: Uzunluk 85 cm, Genişlik ölçülemedi.
Mezar Buluntusu	: -
İskelet Buluntu	: Cranium, mandibula, costae, vertebrae, sağ scapula, sağ humerus, sağ ulna, sağ coxae-iliun, sağ ischium.

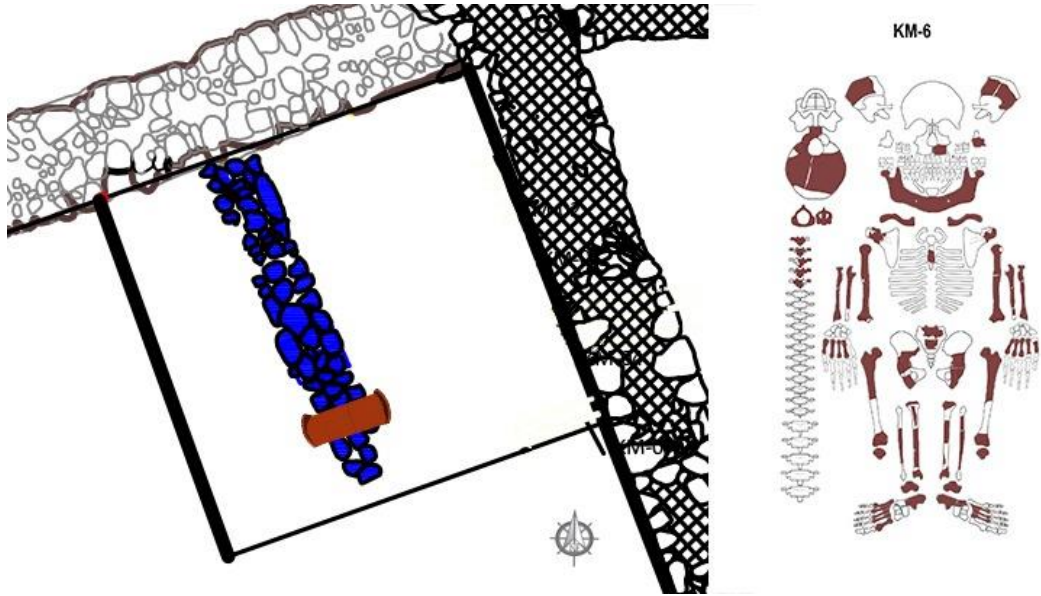
Tanımı: Orta nefte 4A ve 4B açma sınırında kalan mezar çökmüş halde bulunmuş ve kuzeyde bulunan kapaklar kaldırılarak yaratılan boşluktan kazı çalışması yapılmıştır. Mezarın çatki kiremitleri çöktüğü görülürken sadece güney kısmında bulunan kiremitler ve zemini oluşturan kiremitlerin bir kısmı korunmuştur. Mezarın genişliği ölçülememiştir. İskeletin 2 yaşların da bir bebeğe ait olduğu diş sürme zamanlarına bakılarak belirlenmiştir.

- Mezar Adı** : KM-6/Mezar 7
- Mezar Tipi** : Kiremit Çatki Mezar
- Gömu Türü** : İnhumasyon
- İskeletin Yatış Yönü** : Doğu-Batı
- Bulunduğu Konumu** : Orta Nef (4A Sondaj)
- Korunma Durumu** : Mezarın kiremitleri tahrip olmuş ve çökmüştür. Bundan dolayı iskelet kötü korunmuştur.
- Ölçüler** : Uzunluk ve genişlik ölçülemedi.
- Mezar Buluntusu** : -

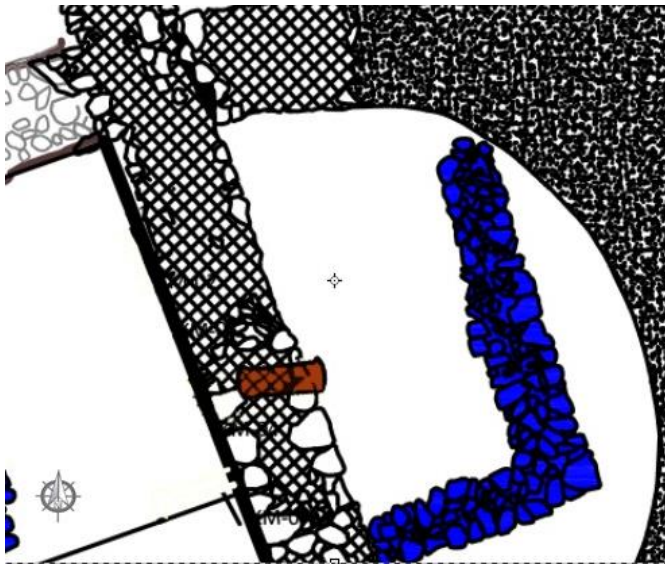
İskelet Buluntu : Cranium, mandibula, costae, vertebrae, sağ-sol clavicula, sağ-sol scapula, corpus sterni, sağ-sol humerus, sağ-sol ulna, sağ-sol radius, sağ-sol femur, sağ-sol tibia, sağ-sol fibula, sağ-sol coxae, sacrum, metacarpal, carpal, metatarsal, tarsal, sağ-sol patella, phalanx.

Tanımı : Orta nefte 4A açmasının batısında bulunan mezarın üstünde geç dönem duvarı bulunduğundan dolayı kemiklerin zarar görmesine neden olmuştur. Dağınık halde ele geçen mezarın sınırları net olarak belli olmadığı için ölçü alınamamıştır. İskeletin dış aşınmasına bakıldığında da 25-35 yaş aralığı gösterirken, coxae auricular surface ise 25-28 yaş aralığı vermektedir. Bu veriler ile birlikte iskeletin orta erişkin kadın bireye ait olduğu belirlenmiştir.

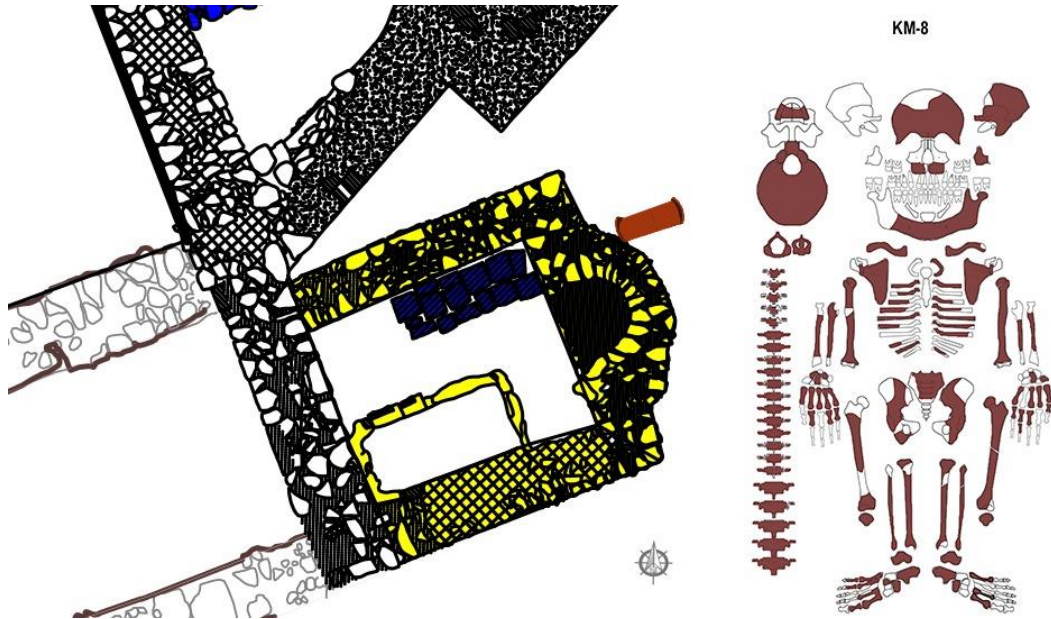
- Mezar Adı** : KM-7/Mezar 8
- Mezar Tipi** : Kiremit Çatki Mezar
- Gömü Türü** : İnhumasyon
- İskeletin Yatış Yönü** : Doğu-Batı
- Bulunduğu Konumu** : Orta Nef (4A Sondaj)/Apsis (Sondaj 2)
- Korunma Durumu** : Mezarın kiremitleri üzerinde bulunan bema duvarın dolayı tahrip olmuş ve çökmüştür. Mezarda bulunan iskelet kötü korunmuştur.
- Ölçüler** : Uzunluk 124 cm, Genişlik 42 cm.
- Mezar Buluntusu** :
- İskelet Buluntu** : Cranium, mandibula, costae, vertebrae, sağ-sol clavicula, sağ-sol scapula, corpus sterni, sağ-sol humerus, sağ-sol ulna, sağ-sol radius, sağ-sol femur, sağ-sol tibia, sağ-sol fibula, sağ-sol coxae, sacrum, metacarpal, carpal, metatarsal, tarsal, sağ-sol patella, phalanx.

Tanımı : Sondaj 4A kazı çalışmaları sırasında bu mezar tümüyle bema duvarının altında kaldığı görülmüştür. Sondaj 2 olarak adlandırılan bazilikanın apsis bölümünde yapılan kazı çalışmaları sırasında da mezarın doğu ucu ortaya çıkmıştır. Batı ucunun sondaj 4A, doğu ucunun ise apsisten görülebilmesi, mezarın çok büyük bir bölümünün, apsis ile nef bölümünü ayıran bema duvarının altında kaldığını göstermektedir. Mezarın üstünde bema duvarı bulunduğundan dolayı kemiklerin zarar görmesine neden olmuştur. İskeletin diş aşınmalarına bakıldığında 33-45, claviculası ise 43 yaşına denk gelmekte olup, orta erişkin erkek bireye ait olduğu belirlenmiştir.

- Mezar Adı** : KM-8/Mezar 10
- Mezar Tipi** : Kiremit Çatki Mezar
- Gömu Türü** : İnhumasyon
- İskeletin Yatış Yönü** : Doğu-Batı
- Bulunduğu Konumu** : Diakonikon Doğusu (Sondaj 3)
- Korunma Durumu** : Mezarın kiremitleri kırık ve dağınık halde bulunmuş, mezarda bulunan iskelet kötü korunmuştur.
- Ölçüler** : Uzunluk 176 cm, Genişlik 35 cm.
- Mezar Buluntusu** : -
- İskelet Buluntu** : Cranium, mandibula, costae, vertebrae, sağ-sol clavicula, sağ-sol scapula, sağ-sol humerus, sağ-sol ulna, sağ radius, sağ-sol femur, sağ-sol tibia, sağ-sol fibula, sağ-sol coxae, sacrum, metacarpal, carpal, metatarsal, tarsal, sağ-sol patella, phalanx.

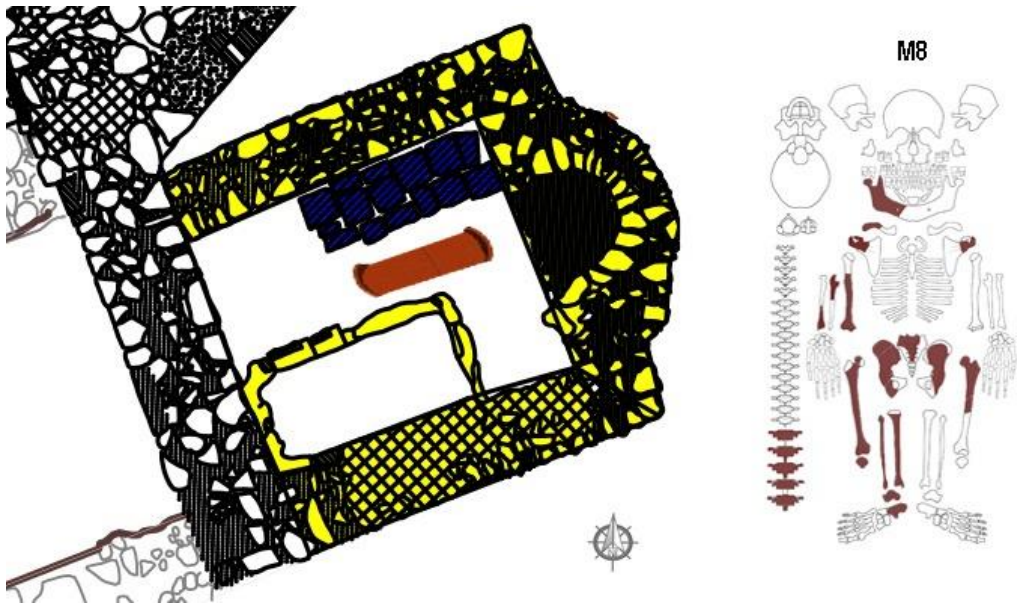
Tanımı : Diakonikonun hemen doğusunda genişletilen alan içerisinde apsidal yapıya bitişik halde bulunan mezarın kiremitleri kırık ve dağınık halde bulunmuştur. İskeletin üst zemini açık kaldığı için, iskelet kötü korunagelmıştır. Buna ek olarak bir adet yarım sütun parçası kafatasının bulunduğu batı ucunu kapatmak için kullanılmıştır. İskelet sırt üstü yatırılmış ve kollar karında bağlanmış vaziyettedir. İskeletin diş aşınmalarına bakıldığında 33-45 yaş aralığında, orta erişkin bir erkek bireye ait olduğu belirlenmiştir.

Mezar Adı	: M-8/Mezar 9
Mezar Tipi	: Kiremit Çatki Mezar
Gömü Türü	: İnhumasyon
İskeletin Yatış Yönü	: Doğu-Batı
Bulunduğu Konumu	: Diakonikon (Sondaj 3)
Korunma Durumu	: Mezarın herhangi bir kiremit örtüsü üzerinde olmadığı için, mezarda bulunan iskelet kötü korunmuştur.
Ölçüler	: Uzunluk ve genişlik ölçülemedi.
Mezar Buluntusu	: -

İskelet Buluntu : Cranium parçaları, 2 sağ-2 sol mandibula parçası, costae, vertebrae, sağ-sol clavicula, 1 sağ-2 sol scapula, sağ-sol humerus, 3 sağ-1 sol ulna, 1 sol radius ve başka bireylere ait parçaları, sağ-sol femur ve 4 adet caput femoris, sağ-sol tibia, sağ-sol fibula, sağ-sol coxae, sacrum, metacarpal, carpal, metatarsal, tarsal, sağ patella, phalanx.

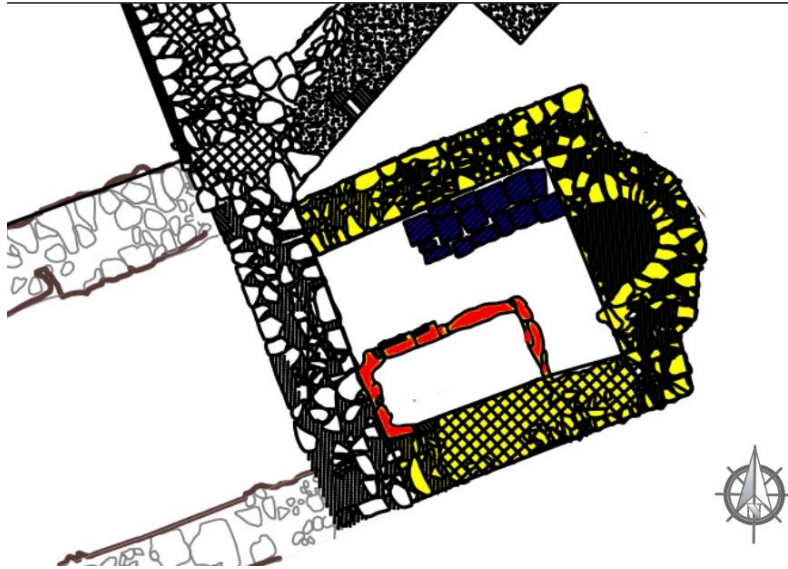
Tanımı : Diakonikon içerisinde lahit ile zeminde bulunan kiremit döşemesi arasında ve kiremit döşemesiyle aynı seviyede dağılmış bir kiremit mezar tespit edilmiştir. Mezarın sınırları belirli olmadığından dolayı net bir ölçü alınamamış ve yüzeye yakın olduğu için iskelet çok kötü durumda olup farklı bireylere ait vücut üyeleri ile karışmıştır. Mezarda bulunan asıl bireyin ileri erişkin bir erkeğe ait olduğu saptanmıştır. Ayrıca kazısı sırasında ele geçen 1 çocuk, 1 adölesan, 1 erişkin ve 1 yaşlı farklı bireylere ait vücut üyeleri tespit edilmiş ve en az 4 birey olduğu belirlenmiştir.

Mezar Adı	: L-1/Mezar 1
Mezar Tipi	: Lahit Mezar
Gömmü Türü	: İnhumasyon
İskeletin Yatış Yönü	: Doğu-Batı
Bulunduğu Konumu	: Diakonikon (Sondaj 3)
Korunma Durumu	: Devşirme malzemelerden oluşturulan lahitin kapağı bulunmayıp içindeki iskeletler kötü korunmuştur.
Ölçüler	: Uzunluk 197 cm, Genişlik 70 cm.
Mezar Buluntusu	: -

İskelet Buluntu : Cranium parçaları, 1 sağ-2 sol mandibula parçası, 2 sağ maxilla parçaları, costae, vertebrae, sağ-sol clavicula, scapula parçaları, 2 sağ-1 sol humerus, 2 sağ-1 sol ulna, 2 sağ- 1 sol radius ve başka bireylere ait parçaları, 4 sağ-2 sol femur parçaları, 3 sağ- 5 sol tibia parçaları, 2 sağ-3 sol fibula, coxae parçaları, metacarpal, carpal, metatarsal, tarsal, phalanx. 5 farklı birey ve yaş gruplarına ait çok parçalı kemikler tespit edilmiştir.

Tanımı : Devşirme malzemelerden oluşturulan lahit mezar apsinin güney yanındaki diakonikon olarak adlandırılan bölümde bulunmaktadır. Lahitin üstü açık ve herhangi bir kapağı yoktur. Bu sebeple in situ birey bulunmamakla beraber muhtemelen yıllar içinde dağılan mezarlardan farklı bireylere ait vücut üyeleri bu alanda birikmiştir. Mezar içinde bulunan iskeletler kötü durumda olup genellikle uzuvlardan birey tespitine gidilmiştir. Bireylere bakıldığında; 1 erişkin erkek, 1 erişkin kadın, 1 adölesan, 1 çocuk ve 1 bebek olmak üzere 5 birey belirlenmiştir.

KATALOG

Katalog çalışması yapılırken tespit edilen buluntuların çeşitlerine göre katalog formları değişiklik göstermektedir.

Kat. 1.

Eser Adı: Sikke

Buluntu Yeri: Sondaj 4A/KM-1

Kazı Kayıt No: NK-BZL16-N134

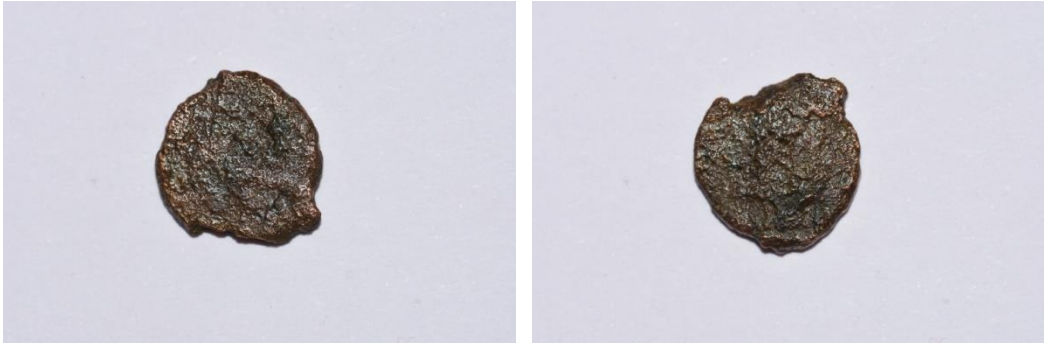
Ölçüler: Æ-Ağırlık: 1,1 gr, Çap 11 mm

Tanım: Ö. y.: Yoğun korozyon nedeni ile anlaşılmayan figür ve lejant

A. y.: Yoğun korozyon nedeni ile anlaşılmayan figür ve lejant

Karşılaştırma:-

Dönem:-

Kat. 2.

Eser Adı: Sikke

Buluntu Yeri: Sondaj 4A/KM-1

Kazı Kayıt No: NK-BZL16-N135

Ölçüler: Æ-Ağırlık: 0,9 gr, Çap 12 mm

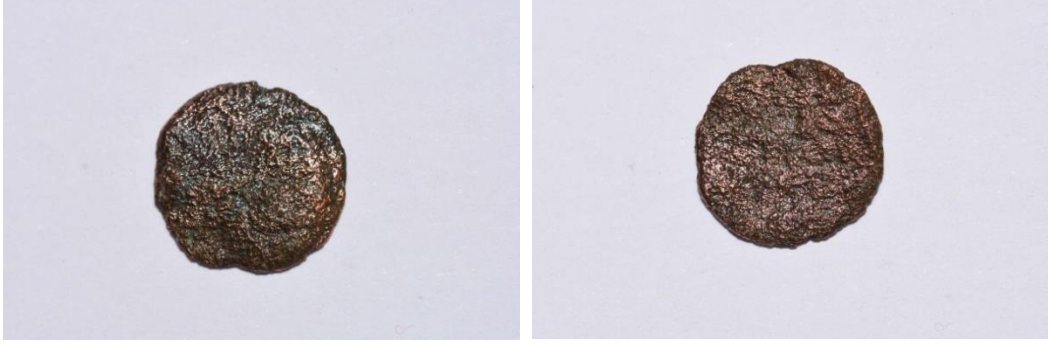
Tanım: Ö. y.: Yoğun korozyon nedeni ile anlaşılmayan figür ve lejant

A. y.: Yoğun korozyon nedeni ile anlaşılmayan figür ve lejant

Karşılaştırma:-

Dönem:-

Kat. 3.

Eser Adı: Sikke

Buluntu Yeri: Sondaj 4A/KM-2

Kazı Kayıt No: NK-BZL16-N133

Ölçüler: Æ-Ağırlık: 1,1 gr, Çap 15 mm

Tanım: Ö. y.: Yoğun korozyon nedeni ile anlaşılmayan figür ve lejant

A. y.: Yoğun korozyon nedeni ile anlaşılmayan figür ve lejant

Karşılaştırma:-

Dönem:-

Kat. 4.

Eser Adı: Altın Küpe

Buluntu Yeri: Sondaj 4A/KM-3

Kazı Kayıt No: NK-BZL16-TS1

Ölçüler: Çap: 1,3 cm, İç Çap: 1 cm, Ağırlık: 0,7 gr, Kalınlık: 2 mm

Tanım: Dairesel bir forma sahip küpe; üzerinde kare formu muhtemelen taş olan bir boncuk eklentisi bulunmaktadır.

Karşılaştırma:-

Dönem:-

Kat. 5.

Eser Adı: Boncuk

Buluntu Yeri: Sondaj 4A/KM-3

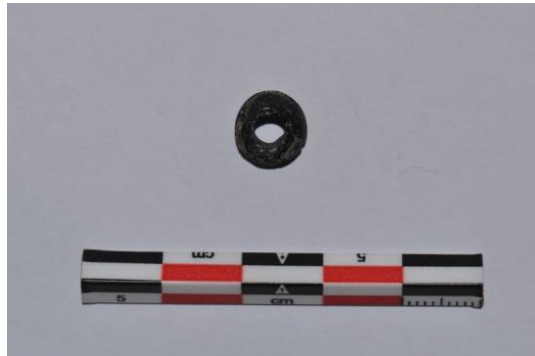
Kazı Kayıt No: NK-BZL16-TS2

Ölçüler: Æ-Ağırlık: 0,3 gr, Çap 8 mm

Tanım: Hammaddesi tam olarak anlaşılamayan ortası delikli dairese formu boncuk.

Karşılaştırma: -

Dönem: -

Kat. 6.

Eser Adı: Valens Sikkesi

Buluntu Yeri: Sondaj 4A/KM-3

Kazı Kayıt No: NK-BZL16-N132

Ölçüler: Æ-Ağırlık: 1,5 gr, Çap 17 mm

Tanım: Ö. y.: Sağ profilden başında diadem ile Valens portresi; çevresinde [D]NVALEN-S PF AVG (Antiochia) lejantı.

A. y.: Esir almış imparator bulunmakta; sola doğru bakmakta ve sol elinde kalkan, sağ elinde ise askerin başını tutmaktadır. Çevresinde GLORIA RO-[MANORVM] (ROMA'NIN ŞANI), Exe:CONSP lejantı

Karşılaştırma: RIC IX, Constantinople 16(b) – Şahin 2017: 80 Res. 9.

Dönem: İ S. 364-378

Kat. 7.

Eser Adı: Valens Sikkesi

Buluntu Yeri: Sondaj 4A/KM-4

Kazı Kayıt No: NK-BZL16-N113

Ölçüler: Æ-Ağırlık: 1,7 gr, Çap 15 mm

Tanım: Ö. y.: Sağ profilden başında diadem ile Valens portresi bulunmaktadır.

A. y.: Esir almış imparator bulunmakta; sola doğru bakmakta ve sol elinde kalkan, sağ elinde ise askerin başını tutmaktadır. Çevresinde [GLORIA RO MANORVM] (ROMA'NIN ŞANI) lejantı

Karşılaştırma: <http://www.tesorillo.com/aes/042/042i.htm> (26.04.2017).-Şahin 2017: 80 Res. 11.

Dönem: İ S. 364-378.

Kat. 8.

Eser Adı: Valentinianus Sikkesi

Buluntu Yeri: Sondaj 4A/KM-4

Kazı Kayıt No: NK-BZL16-N114

Ölçüler: Æ-Ağırlık: 2,2 gr, Çap 16 mm

Tanım: Ö. y.: Sağ profilden başında diadem ile II. Valentinianus büstü; çevresinde [DNVALENTINIANVSPF AVG.] lejanti bulunmaktadır.

A. y.: Taht üzerinde oturan Tanrıça Roma; sağ elinde globus, sol elinde asa ve çevresinde ise [CONCOR DIAAVGGG] lejanti bulunmaktadır.

Karşılaştırma: <http://www.tesorillo.com/aes/042/042i.htm> (26.04.2017).-Şahin 2017: 80 Res. 12.

Dönem: İ S. 378-383.

Kat. 9.

Eser Adı: -

Buluntu Yeri: Sondaj 4A/KM-4

Kazı Kayıt No: NK-BZL16-N115

Ölçüler: Æ-Ağırlık: 1,8 gr, Çap 15 mm

Tanım: Ö. y.: Yoğun korozyon nedeni ile anlaşılmayan figür ve lejant

A. y.: Yoğun korozyon nedeni ile anlaşılmayan figür ve lejant

Karşılaştırma:

Dönem:

KAYNAKÇA

Metinde kullanılan kısaltmalarda Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Benimsediği formatlar kullanılmıştır. Türkçe kısaltmalarda Türk Dil Kurumu'nun önerileri dikkate alınmıştır.

Antik Kaynaklar

- Athanasius Athanasius, Select Works and Letters, ed. S. Philip, Nicene and Post –Nicene Fathers Second Series, Grand Rapids, Christian Literature Publishing, New York, 1892.
- Eus. Hist. Eusebius, Kilise Tarihi, çev. F. Akderin, İstanbul, 2011.
- Eus. Hist. Eusebius, Church History, çev. J. C. Ayer, New York, 2008.
- Eus. Hist. Eusebius, “The Life of Constantine”, Eusebius Pamphilius: Church History, Life of Constantine, Oration in Praise of Constantine, ed. Philip Scaff, Nicene Fathers Second Series, Grand Rapids, Christian Classics Ethereal Library 1, New York, 1890, 927-1066.
- Lact. Lactantius, De Mortibus Persecutorum, (Eds.) Iohannes Pesenti, University of İlinois Urbana-Champaign, 1922.

Modern Kaynaklar

- Achim 2015 I. Achim, “Churches and Graves Of The Early Byzantine Period İn Scythia Minor and Moesia Secunda, The Development of a Christian Topography at the Periphery of the Roman Empire”, Death and Changing Ritual Function and Meaning in Ancient Funerary Practicez, J. R. Brandt - M. Prusac - H. Roland (Eds.), Chapter 10.
- Akyürek 2010 E. Akyürek, “Bizans Toplumunda Ölüm”, Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent'in 8000 Yılı, (İstanbul), 166-177.
- Aydın 2006 A. Aydın, “Kilikya ve İsaurya Bölgesi Vaftiz Yapıları”, Sanat Tarihi Dergisi XV/1, Nisan 2016, 1-19.
- Arslan 2017 B. Böhlendorf-Arslan, “Assos”, The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks, P. Niewöhner (Eds), Oxford University, (New York), 217-225.
- Atamtürk vd. 2008 D. Atamtürk-İ. Duyar, “Adremytteion (Örentepe) İskeletlerinde Ağız ve Diş Sağlığı”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 25/1, 1-15.

- Bass 1995 W. M. Bass, Human Osteology: A Laboratory and Field Manual (4. edition), Missouri Archaeological Society, (Colombia).
- Bıçak 2015 S. Bıçak-F. S. Alpaslan, "Zeytinli Ada İskelet Topluluğunun Diş ve Çene Patolojisi Açısından İncelenmesi", C.Ü. Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi 36, 32-46.
- Bilgin vd. 1994 T. Bilgin-T. Sülün-M. Özbek-M. Beyli, "Yakınçağ Anadolu İnsanlarında Dişlerin Biyometrik ve Patolojik Açısından Analizi", İ.Ü. Diş Hekimliği Fakültesi Dergisi 28, 169-179.
- Brown 2006 P. Brown, "Geç Antikçağ", Özel Hayatın Tarihi 1: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına, P. Aries-G. Duby (Eds), çev. Turhan Ilgaz, (İstanbul).
- Buikstra vd. 1994 J. E. Buikstra-D. H. Ubelaker, Standards: For Data Collection From Human Skeletal Remains, Arkansas Archeological Survey Research Series 44.
- Chadwick 2004 H. Chadwick, "Nikaia/İznik Konsili(325)", Tarih Boyunca İznik, H. İnalçık - I. Akbaygil - O. Aslanapa (Eds.), (İstanbul), 89-104.
- Çetinkaya 2011 H. Çetinkaya, "Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3, 18-38.
- Demirel 2013 F. A. Demirel, "Amorium Aşağı Şehir Kilisesi Bebek ve Çocuk İskeletleri", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi 53, 349-364.
- Demirelli vd. 2018 E. Demirelli-F.S. Alpaslan, "Dara Antik Kenti İskeletlerinin Antropolojik Analizi", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2, 1583-1606.
- Denzey 2007 N. Denzey, The Bone Gatherers, The Lost Worlds of Early Christian Women, (Boston).
- Duyar vd. 2007 İ. Duyar-D. Atamtürk, "Adramytteion (Örentepe) İskeletleri", 22. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, (Çanakkale), 71-82.
- Dvornik 1990 F. Dvornik, Konsiller Tarihi İznikten II. Vatikan'a, çev. Mehmet Aydın, (Ankara).
- Ermış 2009 Ü. M. Ermış, İznik ve Çevresi Bizans Devri Mimari Faaliyetinin Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul).

- Erol vd. 2018 S.E. Ayla-A.Y. Yavuz-A. İ. AYTEK, "Patara İnsanlarında Bir Diş Varyasyonu: Supernumerary Premolar Diş ve Antropolojik Önemi", MASROP E-Dergi 12.2, 45-57.
- Eyice 2000 Türkiye'de Bizans Sanatı, (İstanbul).
- Ferembach vd. 1980 D. Ferembach-I. Schwindezky-M. Stoukal, "Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons", Workshop of European Anthropologist: Journal of Human Evolution 9, 517-549.
- Foss 1996 C. Foss, Nicaea: A Byzantine Capital and its Praises (Brookline. MA).
- Gözlük 2004 P. Gözlük, Van-Karagündüz Populasyonunun Dişlerinin ve Çenelerinin Paleopatolojik Açısından İncelenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), (Ankara).
- Hammer 1818 J. V. Hammer, Umablick Ufeiner Reise von Constantinopel Nach Brussa und Dem Olympos, (Paris).
- Hillson 2005 S. Hillson, Teeth (2. edition), Cambridge University,(New York).
- Hoddinott 1963 R.F. Hoddinott, Early Byzantine Churches İn Macedonia and Southern Serbia A Study of the Origins and the Initial Development of East Christian Art, (New York).
- İşcan vd. 2013 M. Y. İşcan-M. Steyn, The Human Skeleton In Forensic Medicine 3, Charles C. Thomas Publisher, (USA).
- Kaçar 2005 T. Kaçar, "Hıristiyanlığın İlk Genel Konsili'nin İznik'te Toplanma Sebebi", Uluslar Arası İznik Sempozyumu, 69 80.
- Kasapoğlu 2007 H. Kasapoğlu, "Parion Nekropolü Mezar Tipleri", B. Can M. Işıklı(ed.), Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, (İstanbul), 481-520.
- Kasapoğlu 2012 H. Kasapoğlu, "Nekropol", Antik Troas' ın Parlayan Kenti PARİON1997-2009 Yılları Yüzey Araştırmaları, Kazı ve Restorasyon Çalışmaları C. Başaran (Eds.), (İstanbul), 107 – 233.
- Kazdahan 1991 The Oxford Dictionary of Byzantium, vol. 1, Oxford University, (New York).
- Keser 2012 vd. H. Keser-E. Tok, "Arvalya Bazilikası", JMR 5, 81-88.
- Kırmızıoğlu vd. 2009 P. G. Kırmızıoğlu-A. Yiğit-A. S. Erol-Z. F. Yaşar, "Kyzikos İnsan İskeletlerinin Antropolojik Açısından

- Değerlendirilmesi”, Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi 6/2, 451-466.
- Koch 2007 G. Koch, Erken Hıristiyan Sanatı, (İstanbul).
- Koçhan vd. 2015 N. Koçhan-K. Meral, “Kyzikos’ta Yapılan Kazı ve Sondajlarla İlgili Bir Değerlendirme”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 55, 60-67.
- Köroğlu vd. 2014 G. Köroğlu-F. İnanan-E. G. Alper, “Sinop Balatlar Kilisesi Kazısı 2012 ve 2013 Yılı Çalışmaları”, 36. Kazı Sonuçları Toplantısı 1, (Gaziantep), 511-534.
- Maffei 2004 F. D. Maffei, “İznik II. Konsil: VII. Ökumenik Konsil ve İznik Bakire Meryem Dormisyon Kilisesi Bemasındaki Mozaikler”, Tarih Boyunca İznik, H. İnalçık-I. Akbaygil O. Aslanapa (Eds.), (İstanbul), 109-117.
- Marcellus 1839 L. V. D. Marcellus, Souvenirs de L’Orient, cilt 1,(Paris).
- Mango 2006 C. Mango, Bizans Mimarsı, çev. M. Kadiroğlu, (Ankara).
- Ortner 2003 D.J. Ortner, Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains (2. edition), (USA).
- Öniz 2009 H. Öniz, Temel Sualtı Arkeolojisi, N. Başgelen(Eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları,(İstanbul).
- Özdemir 2011 S. Özdemir, Anadolu Tunç Çağı İskeletlerinin Paleodemografik ve Morfometrik Analizi: Kütahya Seyitömer Örneği, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), (Ankara).
- Özyiğit 1990 Ö. Özyiğit, “Alaturka Kiremidin Oluşumu”, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi 5, 149-179.
- Pearson 1899 K. Pearson, “Mathematical Contribution on the Theory of Evolution. On the Reconstruction of the Stature of Prehistoric Races”, Philosophical Transactions of the Royal, (London), 169-224.
- Peschlow 2004 U. Peschlow, “Nikaia/İznik Kiliseleri”, Tarih Boyunca İznik, H. İnalçık-I. Akbaygil-O. Aslanapa (Eds.), (İstanbul), 201-218.
- Peschlow 2017 U. Peschlow, “Patara”, The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks, P. Niewöhner (Eds), Oxford University, (New York), 280-290.

- RIC IX 1933 H. Mattingly, C. H. V. Sutherland&R. A. G. Carson, The Roman Imperial Coinage vol. XI, Valentinian I to Teodosius I., (London).
- Roth 2000 L.M. Roth, Mimarlığın Öyküsü Öğeleri, Tarih ve Anlamı çev. Ergün Akça, (İstanbul).
- Sağır 2000 M. Sağır, Uzun Kemik Radyografilerinden Boy Formülü Hesaplaması, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi),(Ankara).
- Schaff 2005 P. Schaff, The Seven Ecumenical Councils, Nicene and Post Nicene Fathers 2 vol.14.
- Sevim vd. 2001 A. Sevim-M. Sağır-İ. Özer-E. Güleç, “İnsan İskeletlerinde Kimlik Belirleme”, 3. Adli Bilimler Kongresi, 53-58.
- Stewart 1954 C. Stewart, “Early Christian, Byzantine and Romanesque Architecture”, Simpson’s History of Architectural Development, vol. 2, Longmans, Green and Co.
- Ševčenko 1993 N.P. Ševčenko, “The Walters ‘Imperial’ Menologion”, The Journal of the Walters Art Gallery 51, 43-64.
- Şahin 1987 S. Şahin, Katalog der Antiken Inschriften des Museums von İznik(Nikaia)/İznik Müzesi Antik Yazıtlar Kataloğu II,3. IK 10,3, (Bonn).
- Şahin 2014a M. Şahin, “İznik Gölü’nde Gizli Tarih”, Bursa’da Zaman 9, 2-5.
- Şahin 2014b M. Şahin, “İznik Gölü’nün Altında Tarihi Keşif”, Şehrengiz 47, Şubat, 16-20.
- Şahin vd. 2014a M. Şahin-E. Tok-Ş. Kılıç, “İznik: Göldeki Bazilika”, Atlas 252, Mart, 76-84.
- Şahin vd. 2014b M. Şahin-E. Tok-Ş. Kılıç, “İznik Gölü’ndeki Batık Kilise: Deprem Kurbanı Aziz Neophytos”, Aktüel Arkeoloji 38, Nisan, 8-10.
- Şahin vd. 2014c M. Şahin-E. Tok-Ş. Kılıç, “Deprem Kurbanı Aziz Neophytos: İznik Gölü’ndeki Batık Kilise”, Deniz Magazin 39, 42-45.
- Şahin 2015a M. Şahin, “İznik Gölü Bazilika Kalıntısında Sualtı Araştırmaları Başlıyor”, TINA 3, 69-70.
- Şahin 2015b M. Şahin, “İznik Gölü Bazilika Kalıntısı Sualtı Yüzeysel Araştırması-2015” TINA 4, 32-51.

- Şahin vd. 2016 M. Şahin-A. Bilir, “Underwater Survey in Lake İznik 2015”, North Meets East Aktuelle Forschungen zu antiken Heafen 3, Hamburg, 75-84.
- Şahin 2017 M. Şahin, “İznik Gölü Mezarları”, Bursa’da Zaman 21, Ocak, 78-81.
- Şahin 2017 M. Şahin, “İznik Gölü Bazilika Kazısı”, 38. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu 3, (Ankara), 435-450.
- Şahin 2017 M. Şahin, “Nikaia’nın Kayıp Apollon Tapınağı”, Bursa’da Zaman 23, Ağustos, 52-53.
- Şahin 2018 M. Şahin, “Nicea’s Underwater Basilica”, Biblical Archaeology Rewiew 44, 30-38.
- Taşpınar 2004 İ. Taşpınar, “I. İznik Konsili(325) ve İslam Kaynaklarındaki Yeri”, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 26, 23-44.
- Trotter vd. 1952 M. Trotter-G.S. Gleser, “Estimation of Stature From Long Bones of American of American Whites and Negroes”, American Journal of Physical Antropology 10, 463-7514.
- Tulunay 2013 E. T. Tulunay, “Nif(Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2012 Yılı Kazısı”, 35. Kazı Sonuçları Toplantısı 2,(Muğla), 343 – 357.
- Tulunay 2010 E. T. Tulunay, “Nif(Olympos) Dağı Araştırma ve Kazı Projesi: 2009 Yılı Kazısı”, 32. Kazı Sonuçları Toplantısı 3,(İstanbul), 405-423.
- Uhri 2010 A. Uhri, Anadolu’da Ölümün Tarih Öncesi, (İstanbul).
- Uysal 2018 G. Uysal, “Konstantin ve Helena Kilisesi’nde (Andaval) Mezar Tiplerinden ve Buluntularından Sosyal Statü Belirlenmesi”, Antropoloji 36, 29-52.
- Üstündağ 2010 H. Üstündağ, “Palaeopathological Evidence For Social In a Byzantine Burial From Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia: A case of -Diffuse Idiopathic Skeletal Hyperostosis-”,Byzanz-das Römerreich im Mittelalter, 199-208.
- Varinlioğlu 2011 G. Varinlioğlu, “Boğsak Adasında Yerleşim Arkeolojisi 2010”, 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, (Malatya), 171-184.
- Veth 2003 W. J. G. A. Veth, The Frescoes of the Ecumenical Councils in the Sistine Salon(1590) and the Catholic Conciliar Historiography, Pontical University of the Holy Cross,(Rome).
- Yavuz vd. 2018 A.Y. Yavuz-A. S. Erol-İ. S. Onur, “Nif Olympos Dağı Antik Dönem İnsanlarının Sağlık Sorunları”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 11/3, 2345-2355.

Ward-Perkins 1966

J. B. Ward-Perkins, "Martyr's Tomb and Martyr's Church", *The Journal of Theological Studies*, vol. 17, Oxford University, (New York), 20-37.

White vd. 2012

T. D. White-M. T. Black-P. A. Folkens, *Human Osteology*, (3. edition), (USA).

RESİM LİSTESİ

- Resim 1:** Bazilika'nın Kent Planında ki Konumu (Kazı Arşivi)
- Resim 2:** Keşfedilen Bazilika Kalıntısı (Kazı Arşivi)
- Resim 3:** Sistina Şapeli'nde Yer Alan I. Ekümenik Konsil'in Betimlendiği Duvar Resmi (Şahin 2016: 49)
- Resim 4:** Mezarların Plan Üzerinde Konumları (Yazar)
- Resim 5:** Bazilika Zemin Yapısı (Kazı Arşivi)
- Resim 6:** Air Lift Çalışma Prensibi (Öniz 2009, 114)
- Resim 7:** Waterlift Lift Çalışma Prensibi (Öniz 2009, 117)
- Resim 8:** Waterlift ile Yapılan Seviye İnme Çalışması (Kazı Arşivi)
- Resim 9:** Sualtında Çoğunlukla Kullanılan Yalpazeleme Yöntemi (Kazı Arşivi)
- Resim 10:** Spatülle Çalışma Örneği (Kazı Arşivi)
- Resim 11:** Kemiklerin Bulunduğu Balçık Tabaka (Kazı Arşivi)
- Resim 12:** Kemiklerin Deforme Olması Engellemek İçin Kapalı Kutularda Bulunan Kemikler Su ile Doldurulur (Kazı Arşivi)
- Resim 13:** Kemikler Çalışılırken Yine Aynı Şekilde Tekrar Suyu Koyulur (Kazı Arşivi)
- Resim 14:** Temizlenen ve Çalışılan Kemikler Temiz Göl Suyu ile Doldurulur (Kazı Arşivi)
- Resim 15:** İznik Sualtı Bazilika Planı (Kazı Arşivi)
- Resim 16:** Adamclisi Mezarlık Kilisesi (Achim 2015: Chap. 10).
- Resim 17:** Istria Extra Muros Bazilikası (Achim 2015: Chap. 10).
- Resim 18:** Stobi Cemetery Bazilikası (Hoddinott 1963:167).
- Resim 19:** Asos'ta Bulunan Erken Dönem Bazilikası (Böhlendorf-Arslan 2017, 223)

- Resim 20:** Boğsak Adasında Bulunan Kiliselerin Planı (Varinlioğlu 2014, 136)
- Resim 21:** Boğazköy Manastırı Planı (Böhlendorf-Arslan 2017: 366).
- Resim 22:** Svistov Extra Muros Bazilikası (Achim 2015: Chap. 10).
- Resim 23:** Patara Kaynak Kilise ve Kaynak Kilise Temenos Planı (Peschlow 2017: 283).
- Resim 24:** Arvalya Bazilikası (Keser 2012 vd.: 82).
- Resim 25:** Konstantin ve Helena Kilisesi (Andaval) (Uysal 2018: 42).
- Resim 26:** Nif Başpınar Kilisesi (Tulunay 2010: 422).
- Resim 27:** Nikaia Antik Kenti Tiyatro Kazısı Bulunan Orta ve ya Geç Bizans Dönemi D Kilisesi (Peschlow 2004, 216)
- Resim 28:** KM-4Humerus Foramen Olecrani (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 29:** KM-4 Humerus Foramen Olecrani (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 30:** Lahit-1 Humerus Foramen Olecrani (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 31:** KM-7 Tibia Corpus Distali Periostitis Örneği (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 32:** KM-1 Cranim Porotic Hyperostosis Örneği (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 33:** KM-7 Femur Lateral Condyle de Bulunan Rheumatoid Arthritis Örneği (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 34:** KM-6 Maxilla da Bulunan Apse Örneği (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 35:** KM-6 Mandibula Antemortem Diş Kaybı (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 36:** M-8 Mandibulalar da Bulunan Antemortem Diş Kayıpları (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 37:** KM-7 Mandibula da Bulunan Belirgin Diş Taşı Örneği (Kazı Arşivi-Yazar)
- Resim 38:** KM-8 Diş Çürüğü Örneği (Kazı Arşivi-Yazar)

Resim 39: KM-6 Mandibula da Bulunan Belirgin Hypoplasia Örneği (Kazı Arşivi-Yazar)

Resim 40: KM-7 Maxillar Premolarda Bulunan Diş Rotasyonu (Kazı Arşivi-Yazar)

Resim 41: Sondaj 4A İzole Bireyin Maxillar Premolarda Bulunan Diş Rotasyonu (Kazı Arşivi-Yazar)

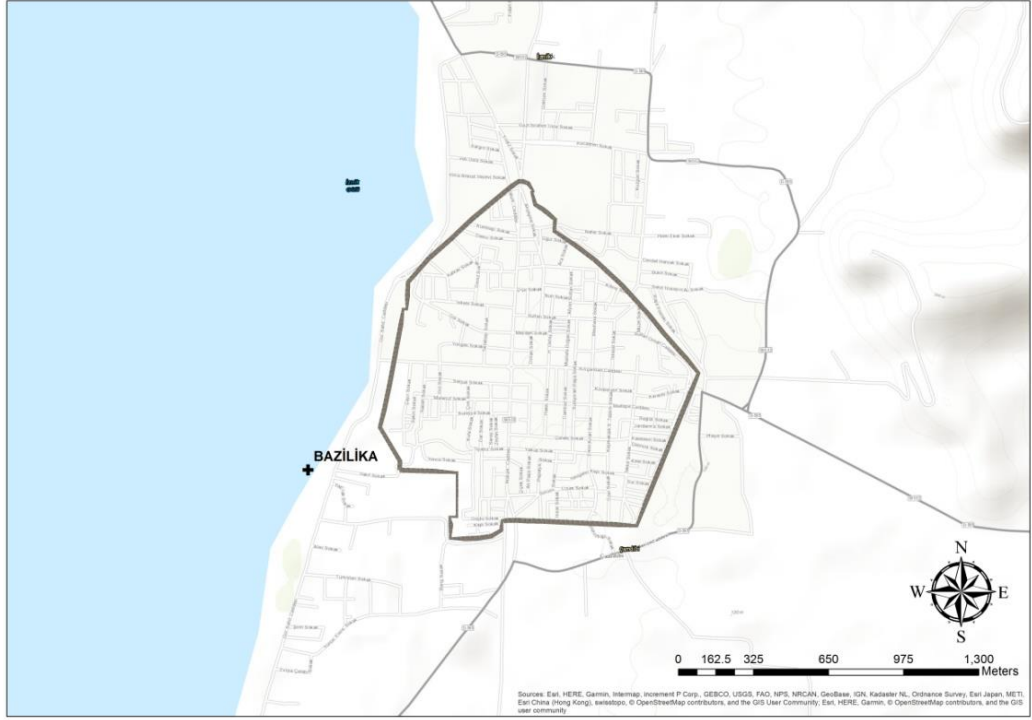
Resim 42: KM-7 Dişlerde Görülen Bruksizme Bağlı Aşınma (Kazı Arşivi-Yazar)

Resim 43: KM-6 Mandibulada Belirgin Şekilde Görülen Diş Eti Çekilmesi (Kazı Arşivi-Yazar)

Resim 44: Sondaj 4A da Bulunan Mezarların Kazı Kesiti (Şahin 2017: 81)

Resim 45: KM-1 Mezar İçerisine Akan Harçlı Tabaka ve Kemikler ve KM-7 Kesitten Görüntüsü (Kazı Arşivi-Yazar)

RESİMLER

Resim 1

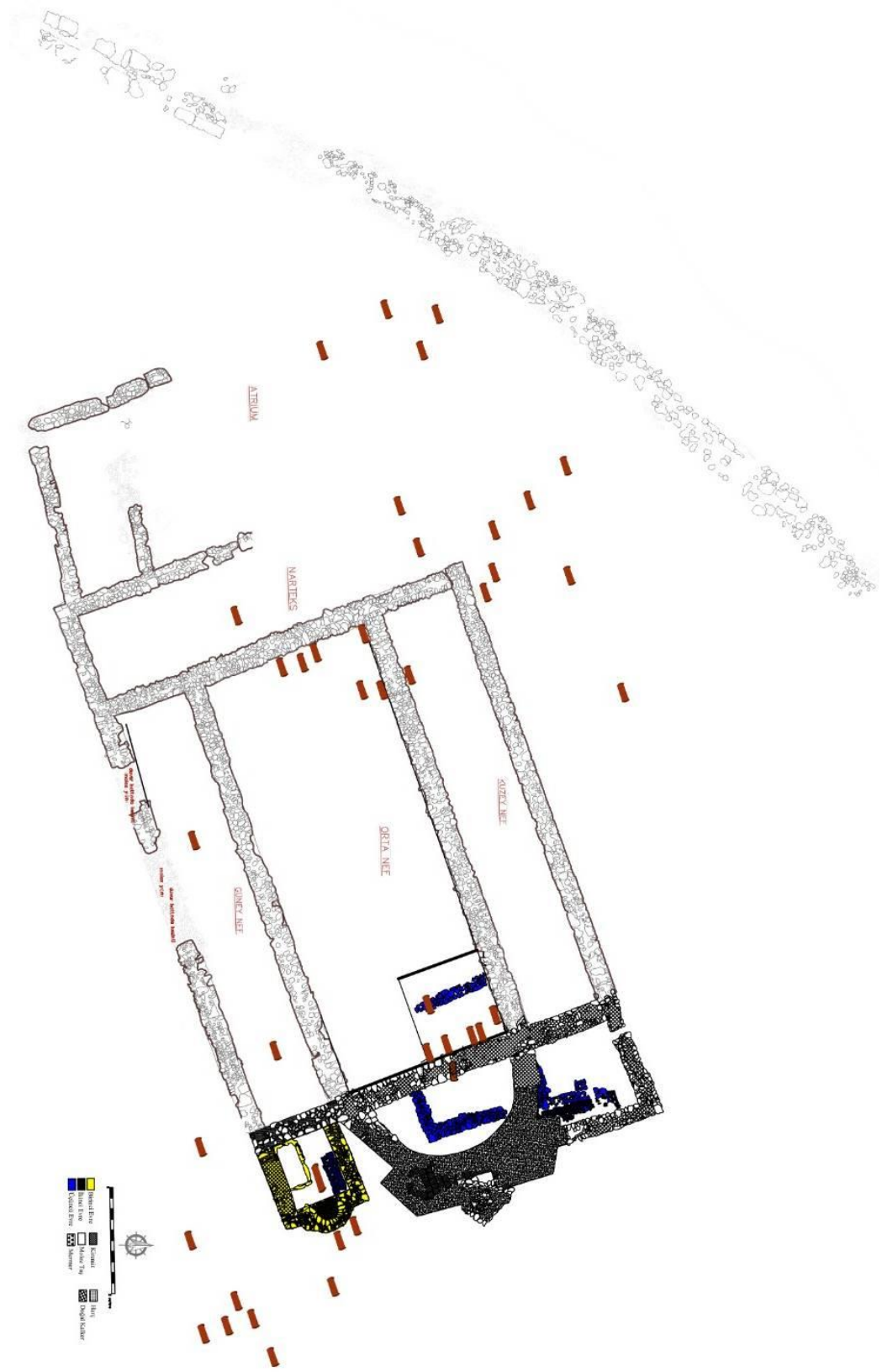

Resim 2

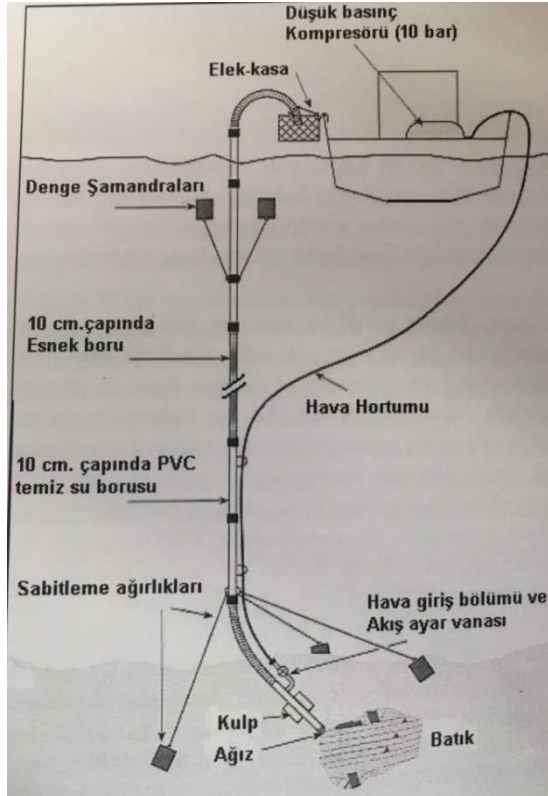
Resim 3

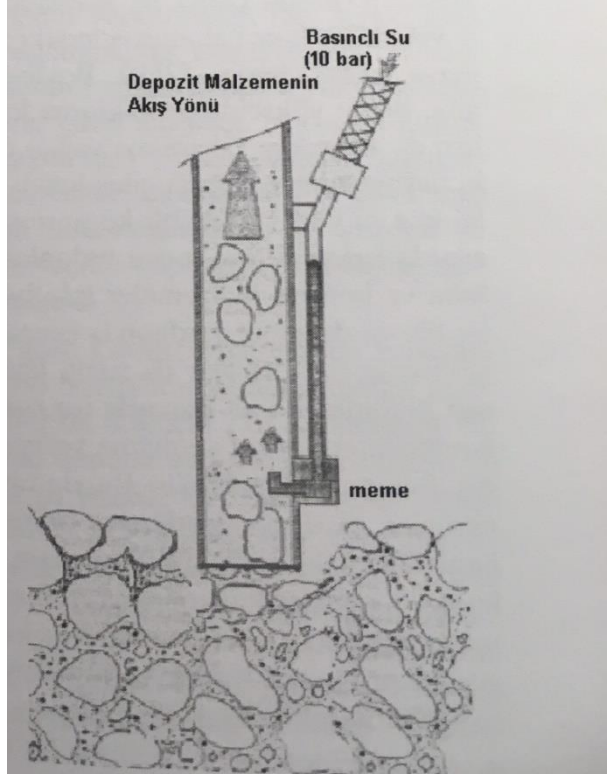
Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

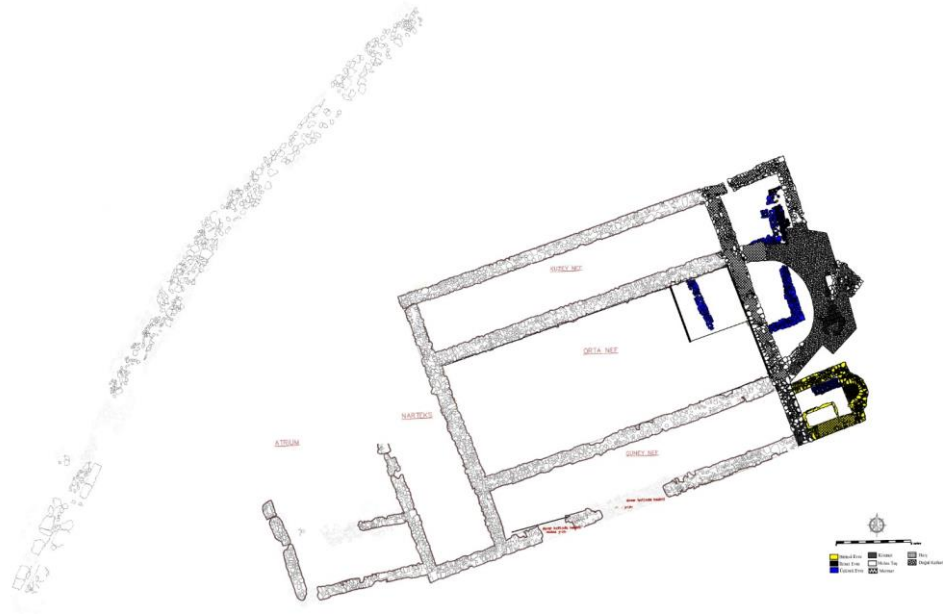
Resim 12

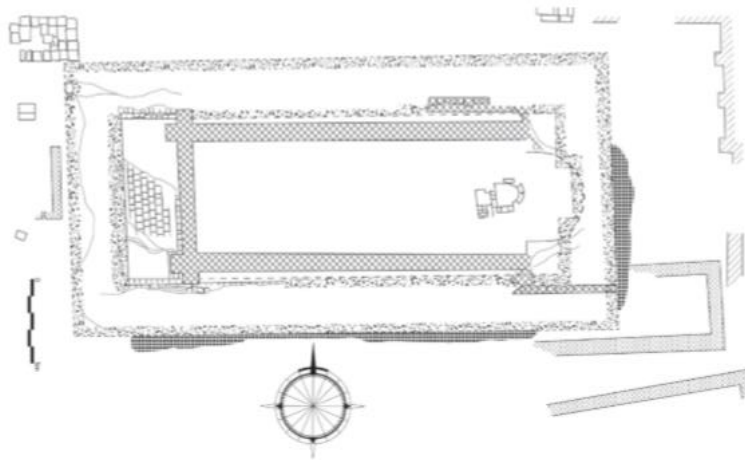
Resim 13

Resim 14

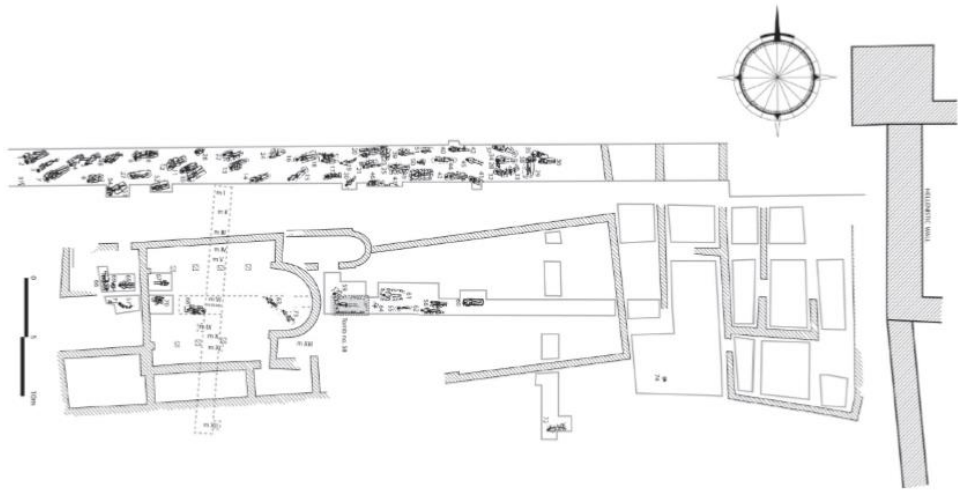

Resim 15

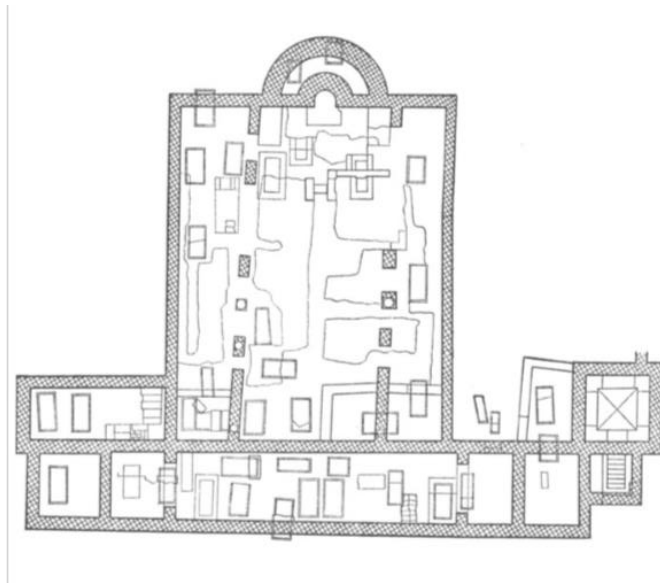

Resim 16

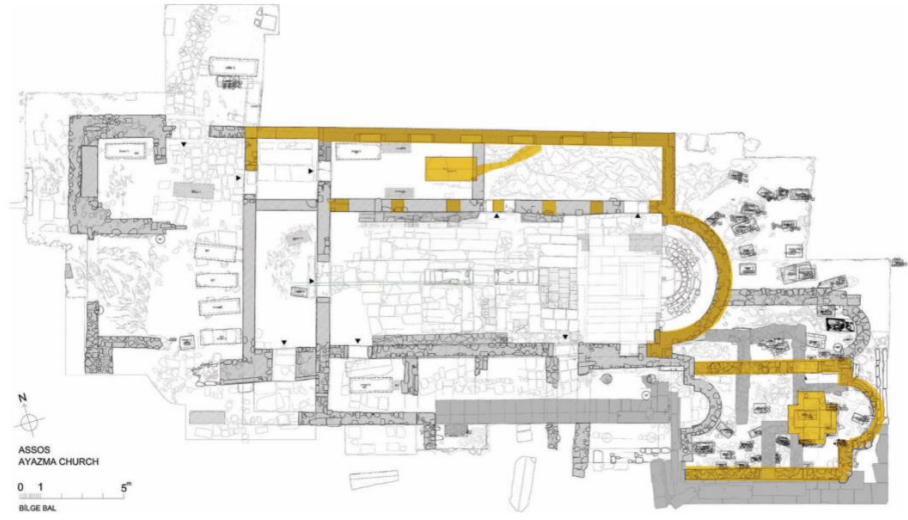

Resim 17

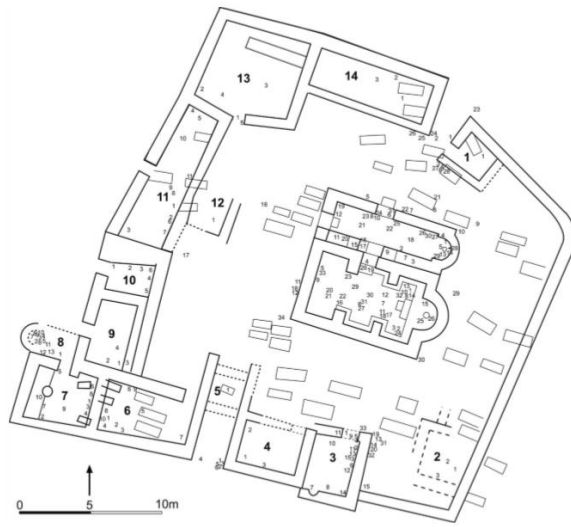
Resim 18

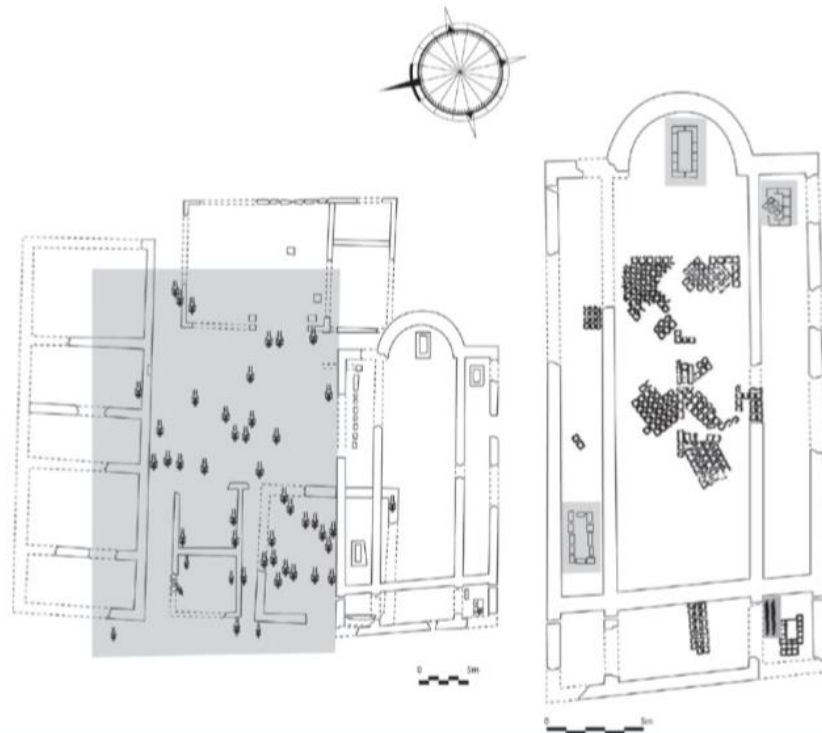
Resim 19

Resim 20

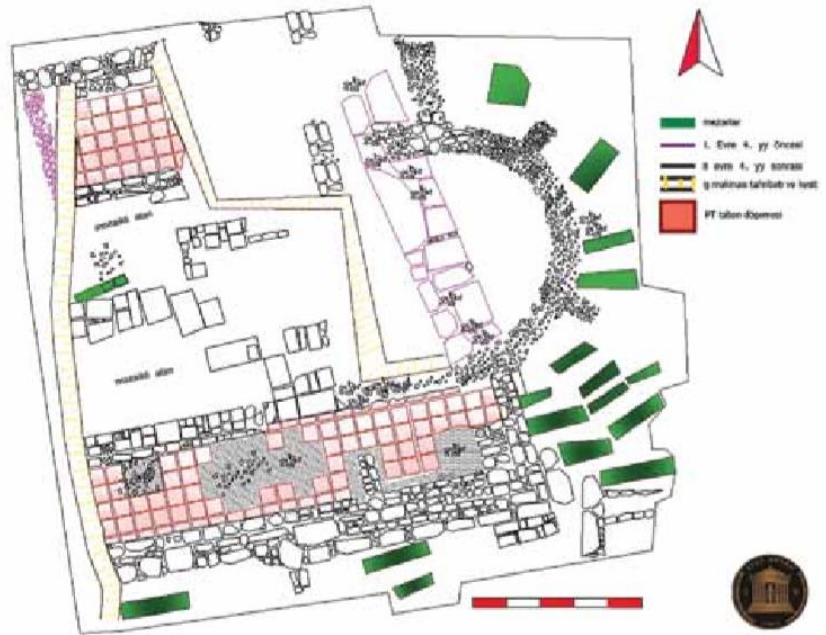
Resim 21

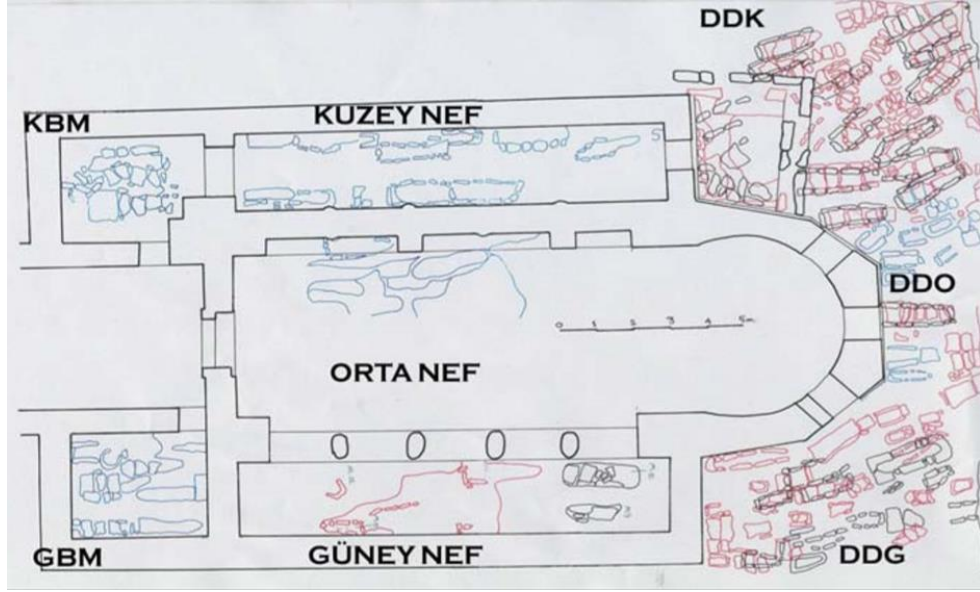
Resim 22

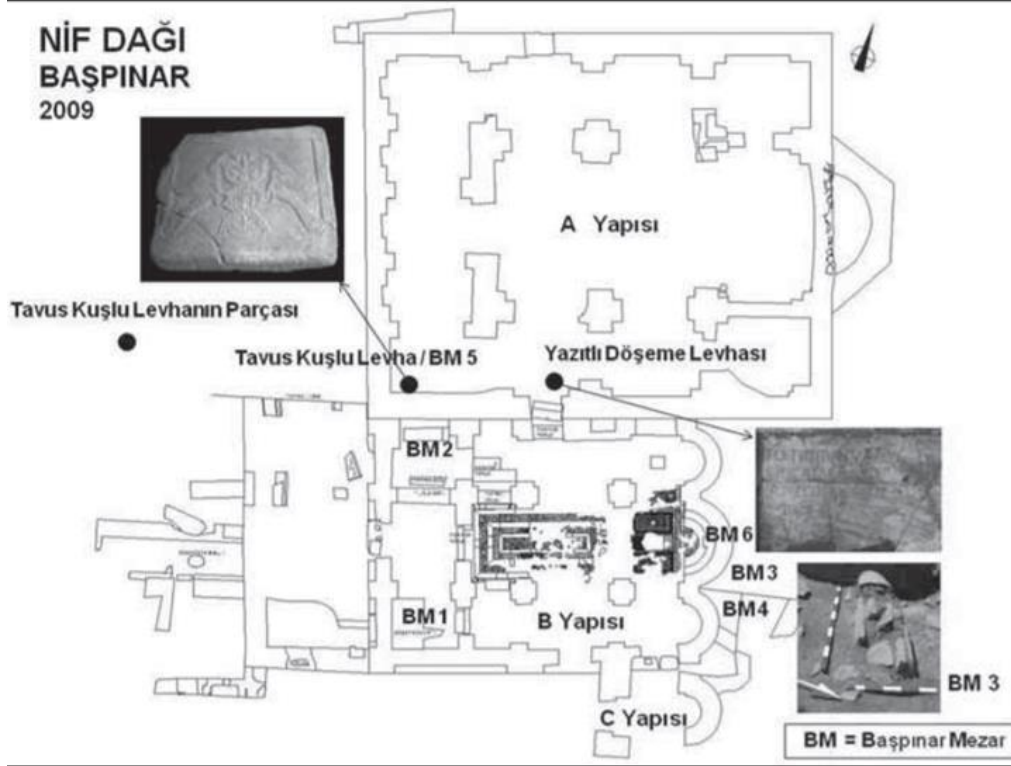
Resim 23

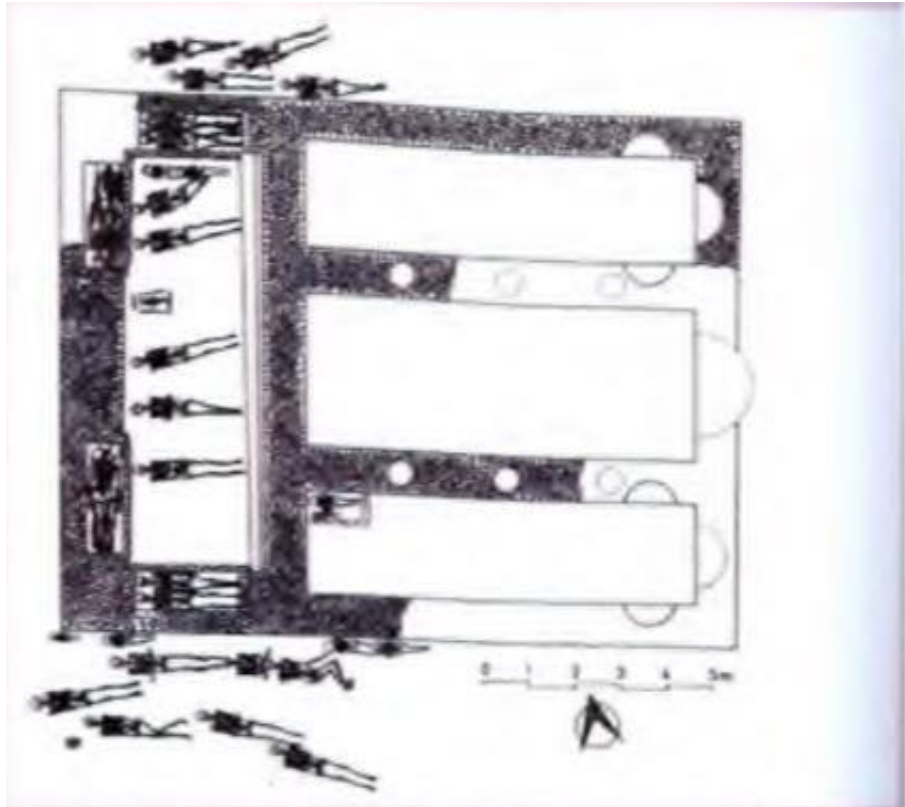
Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33

Resim 34

Resim 35

Resim 36

Resim 37

Resim 38

Resim 39

Resim 40

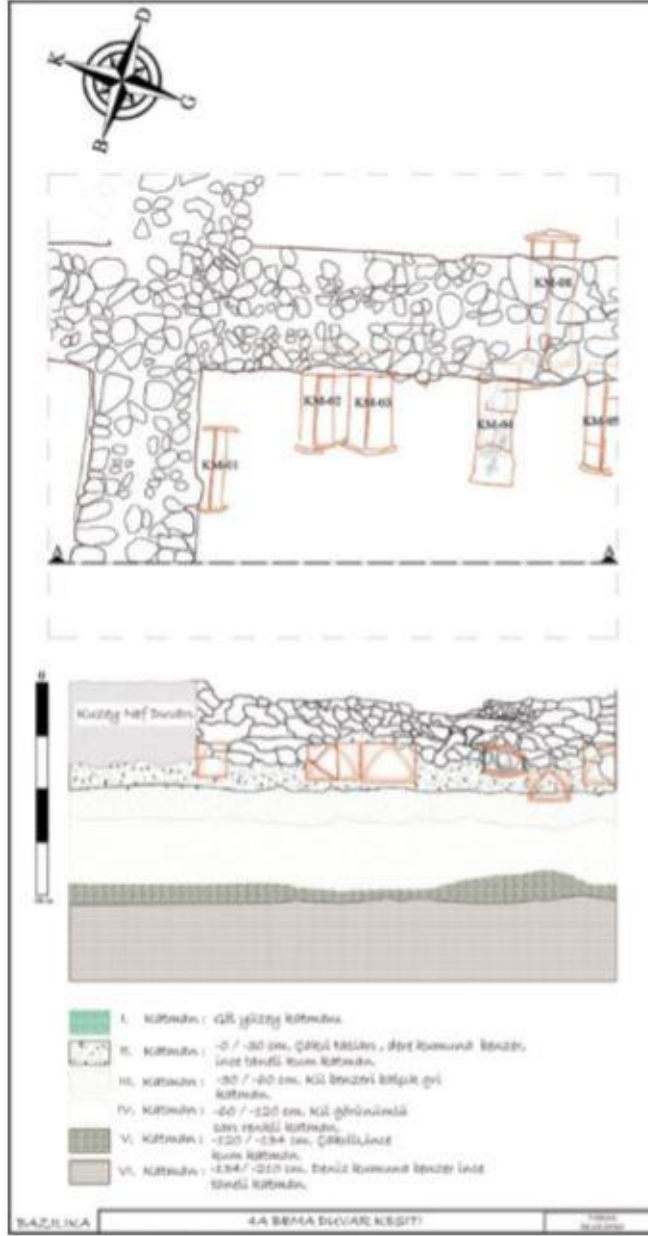
Resim 41

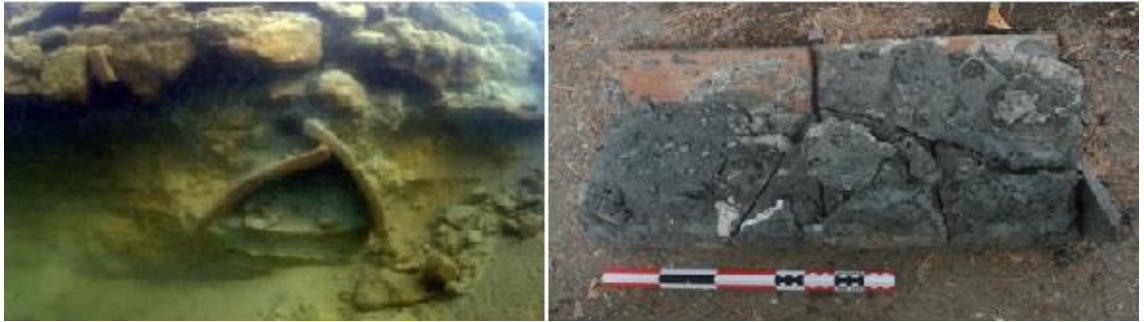
Resim 42

Resim43

Resim 44

Resim 45

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	İbrahim Semih ONUR
Tez Adı	İznik Gölü Sualtı Bazilikası Mezarları-2015-2017
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Arkeoloji
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Dr. Öğr. Üyesi Reyhan Şahin
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☒ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 02.07.2019

İmza :

